

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θεσμοί και Ανάπτυξη

Μια πρώτη διερεύνηση

Φοιτήτρια:

Θεοδοσίου
Αποστολία – Κωνσταντίνα

Επιβλέπων:

Αρβανιτίδης Πασχάλης
Επίκουρος Καθηγητής

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1 Εισαγωγή.....	8
1.2. Θεωρίες που σχετίζονται με τους θεσμούς.....	8
1.3. Θεωρίες που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση.....	16
1.4. Συμπεράσματα.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1. Εισαγωγή.....	24
2.2. Παράγοντες που προσδιορίζουν και αναστέλλουν την ανάπτυξη.....	24
2.3. Οικονομία σε ανάπτυξη και ύπαρξη αναποτελεσματικών θεσμών.....	28
2.3.1. Η μη διάκριση της αρχής και του νομοθέτη.....	28
2.3.2. Γραφειοκρατική διάκριση.....	29
2.3.3. Συγκρούσεις των ομάδων συμφερόντων.....	29
2.3.4. Περιορισμοί στις γνώσεις της Κοινωνικής Επιστήμης.....	30
2.4. Συμπεράσματα.....	30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1. Εισαγωγή.....	32
3.2. Μετατροπή οικονομικής υστέρησης σε ανάπτυξη.....	32
3.3. Συμπεράσματα.....	37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1. Εισαγωγή.....	38
4.2. Πολιτικοί Θεσμοί και Ανάπτυξη.....	38
4.3. Συμπεράσματα.....	40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1. Εισαγωγή.....	41
5.2. Θεσμοί, Διαφθορά και Ανάπτυξη.....	41
5.3. Συμπεράσματα.....	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

6.1. Εισαγωγή.....	47
6.2. Τυπικοί και άτυποι θεσμοί και Ανάπτυξη.....	47
6.3. Συμπεράσματα.....	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

7.1. Εισαγωγή.....	51
7.2. Συμπεράσματα και προτάσεις	51
7.3. Περαιτέρω έρευνα	53
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	 54

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ θεσμών και οικονομικής ανάπτυξης και η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι θεσμοί μπορούν να βοηθήσουν στη διαδικασία της ανάπτυξης. Αρχικά, παραθέτουμε θεωρίες που έχουν διατυπωθεί για τα θέματα της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης και της σχέσης τους με τους θεσμούς και αναφέρουμε παράγοντες οι οποίοι εμποδίζουν ή προάγουν την οικονομική ανάπτυξη. Ειδικότερα, επισημαίνουμε πως η ύπαρξη αναποτελεσματικών θεσμών μπορεί να δημιουργήσει στρεβλώσεις και προβλήματα σε μια οικονομία, ακόμη και όταν αυτή βρίσκεται σε διαδικασία ανάπτυξης. Επίσης, εξετάζουμε πώς μια αναπτυσσόμενη χώρα μπορεί μέσω κατάλληλων θεσμών να ακολουθήσει πορεία προς την οικονομική ανάπτυξη. Τέλος, συζητάμε τον ρόλο που συγκεκριμένοι θεσμοί (οικονομικοί, πολιτικοί, τυπικοί και άτυποι, αλλά και η διαφθορά) διαδραματίζουν στην επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης και καταλήγουμε σε κάποια βασικά συμπεράσματα.

ABSTRACT

This dissertation reviews the relevant literature to explore the relationship between institutions and the economy and the role institutions play towards economic development. We start by presenting the theories about institutions, economic growth and economic development as was deployed by various scholars. Next, we identify the factors that either hamper or promote the process of economic development. Accordingly, we pinpoint institutions that are seen as non-efficient, in the sense that they place distortions in the economy, even if the latter is in a path towards economic development. Similarly, we examine how institutions can support a country which is considered as less-developed to follow a path towards economic development. Finally, we explore the role of specific institutions (economic, political, formal and informal, as well as of corruption) in economic development and we provide some basic conclusions.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία μελετά τη σχέση μεταξύ θεσμών και οικονομίας και προσπαθεί να εξηγήσει το πώς οι θεσμοί προάγουν την ανάπτυξη. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ θεσμών και ανάπτυξης, με την έννοια ότι η δημιουργία κάποιων θεσμών επηρεάζει και δημιουργεί τις συνθήκες για την ύπαρξη οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και η οικονομική ανάπτυξη είναι ικανή να προκαλέσει την δημιουργία θεσμών και θεσμικών αλλαγών.

Με τον όρο θεσμοί, εννοείται εκείνο το σύνολο των ανθρώπινα κατασκευασμένων κανόνων συμπεριφοράς που ορίζουν τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις, βοηθώντας τους ανθρώπους να διαμορφώσουν προσδοκίες σχετικά με τις ενέργειες των άλλων ανθρώπων (North 1990). Υπό μια έννοια, είναι το αποτέλεσμα οικειοθελών ή μη προσπαθειών των ανθρώπων να δώσουν δομή σε έναν αβέβαιο κόσμο, συμφωνώντας με το σύστημα των κυρίαρχων κοινωνικών αντιλήψεων και τρόπου λειτουργίας του κόσμου. Αυτοί αποτελούνται από επίσημες ρυθμίσεις όπως είναι οι νόμοι, τα συντάγματα, οι νομικές συμβάσεις κτλ., και από ανεπίσημους κανόνες όπως οι κοινωνικές αξίες, η ηθική, τα έθιμα και η ιδεολογία. Πρέπει να αναφερθεί ότι οι θεσμοί δεν έχουν νόημα στην οικονομία του Ροβινσώνα Κρούσου, όπου οι αποφάσεις παραγωγής και κατανάλωσης λαμβάνονται από ένα άτομο. Οι θεσμοί εμφανίζονται προκειμένου να ρυθμίσουν τις ενέργειες του ενός ατόμου με τα υπόλοιπα άτομα της οικονομίας, όταν δηλαδή οι αποφάσεις του ενός ατόμου για παραγωγή ή κατανάλωση θα επηρεάσουν τις αποφάσεις παραγωγής ή κατανάλωσης του άλλου ή άλλων ατόμων της οικονομίας. Οι θεσμοί επομένως ρυθμίζουν σχέσεις εξάρτησης αποφάσεων για παραγωγή ή κατανάλωση και αλληλεπίδρασης των ατόμων μιας οικονομίας.

Καλό θα ήταν να γίνει διάκριση μεταξύ θεσμικής δομής (institutional structure) και θεσμικής ρύθμισης (Yifu Lin & Nugent 1995). Η θεσμική ρύθμιση ως έννοια αποτελεί υποσύνολο της ευρύτερης έννοιας της θεσμικής δομής. Με τον όρο θεσμική συμφωνία νοείται το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις συμπεριφορές σε έναν συγκεκριμένο τομέα και με τον όρο θεσμική δομή το σύνολο των θεσμικών ρυθμίσεων μιας οικονομίας που περιλαμβάνει και τους οργανισμούς, τους νόμους, τα έθιμα και την ιδεολογία. Συνήθως, οι οικονομολόγοι όταν χρησιμοποιούν τον όρο θεσμοί εννοούν τις θεσμικές ρυθμίσεις και οι θεσμικές αλλαγές ουσιαστικά αφορούν αλλαγές σε θεσμικές ρυθμίσεις και όχι σε θεσμικές δομές. Επιπροσθέτως, ίσως πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι αλλαγές στις αντιλήψεις δεν αποτελούν θεσμικές αλλαγές αλλά μια διαδικασία μάθησης που

επιτρέπει στους θεσμούς να εξελίσσονται, καθώς αυτοί αλλάζουν (Yifu Lin & Nugent 1995).

Οι θεσμοί είναι απαραίτητοι γιατί ρυθμίζουν συμπεριφορές και σχέσεις μεταξύ προσώπων και βοηθούν στη λειτουργία της εξοικονόμησης, με την έννοια ότι επιτρέπουν στους δρώντες να βελτιώσουν την ευημερία τους, χωρίς απαραίτητα να μειώσουν την ευημερία των άλλων. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εσωτερικοποίησης των εξωτερικοτήτων που προκύπτουν στο πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας, και γίνεται από θεσμούς είτε οικονομικούς, όπως τα περιουσιακά δικαιώματα ή οι συμβάσεις, είτε κοινωνικούς, όπως η εμπιστοσύνη ή οι ηθικές αξίες (Furubotn & Richter 1997). Οι θεσμοί αυτοί ορίζουν, αποδίδουν, ελέγχουν και επιβάλουν δικαιώματα στους πόρους και τα αγαθά επιτρέποντας την άριστη κατανομή τους και τη βελτίωση της συνολικής ευημερίας (Alchian 1959 1965, Demsetz 1967). Επίσης οι θεσμοί διαμορφώνουν μηχανισμούς βελτίωσης της πληροφόρησης και άρα της δυνατότητας λήψης καλύτερων αποφάσεων. Όμως η πληροφόρηση κοστίζει και η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων μπορεί να γίνει μόνο μετά την απόκτηση της. Έτσι, η πληροφόρηση με την οποία παίρνουμε αποφάσεις είναι κατά κανόνα ατελής και ασύμμετρα κατανομημένη. Ως αποτέλεσμα οι θεσμοί είναι πάντοτε ατελείς και οι παίκτες μπορούν να συμπεριφέρονται σε ένα βαθμό οπορτουνιστικά.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να προσδιορίσει τους παράγοντες που ευνοούν την οικονομική ανάπτυξη μέσω της ανάλυσης των θεσμών. Προσπαθεί να:

- εξειδικεύσει εκείνους τους θεσμικούς παράγοντες που προκαλούν τη οικονομική ανάπτυξη
- τονίσει την επίδραση των πολιτικών θεσμών στην ανάπτυξη
- να ερμηνεύσει μέσω των τυπικών και των άτυπων θεσμών τη διαδικασία της ανάπτυξης
- να εξετάσει την επίδραση της διαφθοράς (είτε την αρνητική είτε τη θετική) στην διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης και τέλος
- να απαντήσει στο ερώτημα, καταλήγοντας σε κάποια συμπεράσματα, πώς οι θεσμοί (οικονομικοί, πολιτικοί, τυπικοί, άτυποι, καθώς και η διαφθορά ως θεσμός) ρυθμίζουν την οικονομική ανάπτυξη.

Στην συνέχεια της εργασίας αναλύονται οι θεωρίες που αφορούν τους θεσμούς, την οικονομική ανάπτυξη και την οικονομική μεγέθυνση, ενώ ταυτόχρονα επιχειρείται και

η διάκριση των εννοιών της οικονομικής ανάπτυξης και της μεγέθυνσης. Στα κεφάλαια που ακολουθούν προσδιορίζονται οι παράγοντες που αναστέλλουν και προάγουν την οικονομική ανάπτυξη. Ειδικότερα, παρατίθενται οι θεσμικές ρυθμίσεις που θεωρούνται ότι εμποδίζουν μια οικονομία να αναπτυχθεί, αλλά και άλλες που βοηθούν μια οικονομία να αξιοποιήσει το φυσικό και το ανθρώπινο της κεφάλαιο και να οδηγηθεί σε αναπτυξιακή τροχιά. Υπό αυτό το πρίσμα, διερευνώνται συγκεκριμένοι θεσμικοί παράγοντες (οικονομικοί, πολιτικοί, τυπικοί και άτυποι) που ωθούν μια οικονομία στην ανάπτυξη της.

**ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ,
ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ**

1.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται μια ανασκόπηση των θεωριών που αναπτύχθηκαν και προσπάθησαν να εξηγήσουν το φαινόμενο της ανάπτυξης και της συνυφασμένης με αυτή έννοιας, της μεγέθυνσης αλλά και των θεσμών.

Οι θεσμοί είναι αυτοί που προσπαθούν να εξηγήσουν τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας άλλοτε οριζόμενοι ως «κανόνες του παιχνιδιού» και άλλοτε ως συνήθειες. Πολυάριθμο μέρος του ερευνητικού χώρου έδειξε ότι αυτοί είναι ικανοί να προωθήσουν τη διαδικασία της ανάπτυξης αλλά και να την αποθαρρύνουν. Η έννοια της μεγέθυνσης αφορά τη προσπάθεια δημιουργίας μαζικότερης και παραγωγικότερης οικονομίας που αντικατοπτρίζεται μέσα από την άνοδο του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και αγνοεί την μέριμνα για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων όπως είναι οι κοινωνικές ανισότητες. Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη ασχολείται με την προσπάθεια δημιουργίας μιας αποτελεσματικής και παραγωγικής οικονομίας η οποία θα εστιάζει στις ανάγκες του απλού ανθρώπου, αυξάνοντας τα εισοδήματα όλων των ατόμων, βελτιώνοντας το βιοτικό τους επίπεδο και δημιουργώντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τη δημιουργία καλύτερης ζωής για αυτούς.

Στη συνέχεια, αναλύονται θεωρίες που αφορούν τους θεσμούς, τη μεγέθυνση και την ανάπτυξη και υποστηρίζουν ότι οι θεσμοί προάγουν τη διαδικασία της ανάπτυξης.

1.2. Θεωρίες που σχετίζονται με τους θεσμούς

Διάφορες θεωρίες εξετάζουν τις επιδράσεις των θεσμών στην οικονομική δραστηριότητα. Αρχικά οι Μαρξιστές (Αγγελίτση & Καρατζογλου 2010, Elster 1983), έχουν αναπτύξει μια ενδογενή θεωρία των θεσμών, στην οποία αναφέρουν πώς οι άνθρωποι σε κάποια στιγμή της ζωής τους εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία και αναπτύσσουν παραγωγικές σχέσεις. Η άθροιση αυτών των σχέσεων περιέχει την οικονομική δομή της κοινωνίας από την οποία προκύπτει μια νομική και πολιτική υπερδομή. Οι ίδιες σχέσεις παραγωγής έρχονται σε αντίθεση με τις σχέσεις ιδιοκτησίας που υπάρχουν στην εργασία. Αυτή η αντίθεση θεωρούν οι Μαρξιστές πως θα οδηγήσει σε μια

περίοδο κοινωνικής επανάστασης. Για εκείνους, η δομή της κοινωνίας περιέχει σχέσεις ιδιοκτησίας και οι θεσμικές αλλαγές αφορούν σε αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις (που συνήθως αναφέρονται σε τεχνολογικές αλλαγές) οι οποίες διορθώνουν την ταξική πάλη μέσα από τη δημιουργία των θεσμών.

Συνήθως οι Μαρξιστές θεωρούν τις σχέσεις παραγωγής ως θεσμικά εμπόδια στην οικονομική ανάπτυξη, καθώς οδηγούν στην ύπαρξη ελλειπών αγορών και πληροφοριακών στρεβλώσεων. Αναπτύσσουν αυτή τη θεωρία εξετάζοντας στην ουσία μια προ καπιταλιστική αγροτική οικονομία. Από την άλλη πλευρά, η Νέα Θεσμική Οικονομική υιοθετεί τη λογική των οικειοθελών συμβάσεων σε πολλές προ καπιταλιστικές μορφές των σχέσεων παραγωγής, αγνοώντας ίσως τη μεγιστοποίηση του κοινωνικού οφέλους για όλους τους συμμετέχοντες της παραγωγικής διαδικασίας. Η διαφορά των Μαρξιστών και των Νέων Θεσμικών οικονομολόγων έγκειται στο ότι οι πρώτοι εξέτασαν το πώς αλλάζουν οι θεσμοί ή το πώς δεν αλλάζουν λόγω πιο ευνοϊκού χειρισμού της άρχουσας τάξης, ενώ οι δεύτεροι εστιάζουν και αναλύουν τις διαδικασίες της θεσμικής αλλαγής με σκοπό την αποτελεσματικότητα της οικονομίας.

Όσον αφορά τον μηχανισμό μέσω του οποίου νέοι θεσμοί και περιουσιακά δικαιώματα δημιουργούνται, οι θεωρίες των Μαρξιστών και της προσέγγισης των Νέων Θεσμικών Οικονομικών (των Coase, Demsetz, Alchian, Williamson και North), είναι ισοδύναμες και συμφωνούν όσον αφορά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, στον τρόπο που οι θεσμοί είναι αρμόδιοι για την οικονομική εξέλιξη και στην ανάγκη αντικατάστασης των παλαιών θεσμών. Ο North (1990) επισήμανε τη σημαντικότητα της συλλογικής δράσης και υποστήριξε ότι τα προβλήματα του δωρεάν χρήστη είναι αυτά που περιορίζουν τις θεσμικές αλλαγές.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η προσέγγιση των Νέων Θεσμικών Οικονομικών επισημαίνει ότι η επίδοση των οικονομιών εξαρτάται από τους θεσμούς που εξελίσσονται προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τα προβλήματα των συναλλαγών - τα οποία αναφέρονται ως συναλλακτικά κόστη (Nugent & Yifu Lin 1995). Στην περίπτωση που σε μια οικονομία εμφανίζονται υψηλά συναλλακτικά κόστη, τότε η αποτελεσματικότητα της εξαρτάται από την κατανομή των δικαιωμάτων και κατ' επέκτασιν από τους θεσμούς που διασφαλίζουν την αξιόπιστη διαμόρφωση και επιβολή τους.

Όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη, χρησιμοποιώντας τον όρο ως μεγέθυνση, υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ των οικονομιών κλίμακας, της εξειδίκευσης και των συναλλακτικών κοστών (Yifu Lin & Nugent 1995). Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι:

- Σε μια κλειστή οικονομία, τα συναλλακτικά κόστη είναι χαμηλά και τα κόστη παραγωγής υψηλά, διότι η εξειδίκευση και ο διαχωρισμός της εργασίας περιορίζονται από το μέγεθος της αγοράς που αφορά μόνο τις συναλλαγές σ' αυτή την κλειστή οικονομία.
- Σε οικονομία μεγάλης κλίμακας, τα συναλλακτικά κόστη μπορεί να είναι υψηλά, καθώς αυτή εμφανίζεται ως δίκτυο ανεξάρτητων δρώντων, όπου υπάρχουν απρόσωπες σχέσεις συναλλαγής, πράγμα που καθιστά σε κάθε δρώντα ευκολότερη την υιοθέτηση οπορτουριστικής συμπεριφοράς.
- Σε δυτικές οικονομίες, οι θεσμικές δομές έγιναν πιο αξιόπιστες (αναφέρεται από τον North (1990) ως αξιόπιστη δέσμευση του κράτους) προκειμένου να μειωθεί η αβεβαιότητα στις συναλλαγές, και να επιτευχθούν ρυθμοί παραγωγικότητας οικονομιών μεγάλης κλίμακας και βελτιωμένης τεχνολογίας. Οι συγκεκριμένες αλλαγές οδήγησαν στην οικονομική ανάπτυξη.

Ο North (1990) και άλλοι θεσμικοί οικονομολόγοι πιστεύουν ότι βασική πηγή θεσμικής αλλαγής είναι μεταβολές στις σχετικές τιμές. Αυτές δημιουργούν αλλαγές στα οφέλη και στα κόστη των παικτών και τους ωθούν σε διαδικασίες αλλαγής των κανόνων για να ικανοποιήσουν καλύτερα τους στόχους τους. Τέτοιες μεταβολές υφίστανται λόγω αλλαγών στην τεχνολογία ή στα κόστη πληροφόρησης. Όσον αφορά τα κόστη πληροφόρησης, αυτά αποτελούν υποσύνολο των συναλλακτικών κοστών και μας παραπέμπουν στη έννοια της ατελούς πληροφόρησης και στην αδυναμία ανάπτυξης αποτελεσματικών θεσμών. Παρ' όλα αυτά, κατάλληλοι θεσμοί και συμβάσεις μπορούν να δημιουργηθούν και κάτω από συνθήκες ασύμμετρης πληροφόρησης, δίνοντας προσοχή στις συνθήκες και στο πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται.

Ανακύπτει σε αυτό το σημείο το ερώτημα πώς είναι δυνατόν να μεγιστοποιηθεί η αποτελεσματικότητα των υπαρχόντων θεσμών. Η προσέγγιση των Νέων Θεσμικών Οικονομικών αναφέρει πως οι θεσμοί είναι αποτέλεσμα (συνειδητών) πράξεων με σκοπό μείωση αβεβαιότητας και κόστους αλληλεπίδρασης. Άρα, οι μη αποτελεσματικοί θεσμοί σταδιακά υποκαθιστούνται από αποτελεσματικούς. Ωστόσο ο North (1990) κάνει

ξεκάθαρο πως οι μη αποτελεσματικοί θεσμοί μπορούν να επιβιώσουν για μακρά χρονική περίοδο. Στην προσπάθεια διερεύνησης αυτού του ερωτήματος, ο Akerlof (1984) δημιούργησε μοντέλα για να δείξει πώς λειτουργικοί θεσμοί υπάρχουν ως αποτέλεσμα ενός πλαισίου κοινωνικών κυρώσεων, όπου κάθε άτομο συμμορφώνεται λόγω φόβου επιβολής των κυρώσεων αυτών. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι η μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας του θεσμού εξαρτάται από την ύπαρξη κυρώσεων.

Προφανώς οι θεσμοί δεν είναι στατικοί και μεταβάλλονται στην πορεία του χρόνου. Έτσι η συζήτηση της αποτελεσματικότητας των θεσμών πρέπει να λάβει υπόψη της και αυτήν τη διάσταση. Ο Sudgen (1986) προσπάθησε να εξηγήσει την εξέλιξη των θεσμών χρησιμοποιώντας τη θεωρία παιγνίων. Πιο συγκεκριμένα, ανέλυσε τρία είδη θεσμικών ρυθμίσεων τα οποία ήταν:

- Συντονιστικές ρυθμίσεις αμοιβαίας ωφέλειας, όπου αναλύθηκαν με τη χρήση επαναλαμβανόμενων παιγνίων συνεργασίας.
- Συγκρουσιακές ρυθμίσεις εξισορρόπησης αντίθετων συμφερόντων, όπου αναλύθηκαν με τη χρήση επαναλαμβανόμενων παιγνίων, που στην πορεία εξέλιξης αυτών των παιγνίων, οι παίκτες φιλονικούν για ένα στοιχείο (περιουσίας) που όλοι επιθυμούν, αλλά μόνο λίγοι μπορούν να έχουν.
- Ρυθμίσεις αμοιβαιότητας, που τα εξέτασε με τη χρήση επαναλαμβανόμενων παιγνίων διλήματος του φυλακισμένου.

Με τη σειρά της η ανάλυση του Sudgen, μας παραπέμπει στη διάκριση που έκανε ο Menger (1883), μεταξύ οργανικών και πραγματικών θεσμών. Πραγματικοί θεσμοί είναι αυτοί που είναι αποτέλεσμα σχεδιασμού. Παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία μιας εταιρικής δομής ή εταιρικών πρακτικών. Οι οργανικοί θεσμοί είναι μη σχεδιασμένοι και εξελίσσονται σταθερά, καθώς τα άτομα κνηγούν το ατομικό τους συμφέρον όπως τα συμβόλαια συνεργασίας, περιουσίας και αμοιβαιότητας του Sudgen.

Οι Hayami & Ruttan (1985) έκαναν διάκριση ανάμεσα στη ζήτηση και τη προσφορά για θεσμούς προκειμένου να αναλύσουν τις θεσμικές αλλαγές και να εντοπίσουν τα προβλήματα. Η ζήτηση για τους θεσμούς εξαρτάται από τα συναλλακτικά κόστη και τις θεσμικές αλλαγές, ενώ η προσφορά για τους θεσμούς εξαρτάται από τη συλλογική δράση και το ρόλο του κράτους.

Όπως προαναφέρθηκε, η ζήτηση για θεσμούς εξαρτάται από τα συναλλακτικά κόστη, δηλαδή κόστη που αφορούν τις συναλλαγές. Μπορεί να είναι άμεσα και έμμεσα κόστη, καθώς και κόστη που προκύπτουν πριν (όπως κόστη έρευνας και πληροφορίας) αλλά και μετά τη συναλλαγή (όπως τα άμεσα και έμμεσα κόστη επιλογής συμβολαίου, διαπραγμάτευσης και ασφάλειας της συμφωνίας). Τα άμεσα κόστη είναι α) αυτά της παρακολούθησης της πληροφόρησης όπου τα μέρη του συμβολαίου για να αξιολογήσουν την ποιότητα της πληροφόρησης πρέπει πρώτα να την αποκτήσουν και β) αυτά της διαπραγμάτευσης όπου τα μέρη του συμβολαίου συνδιαλέγονται μέχρι να επέλθουν σε συμφωνία ή να λάβουν μια τελική απόφαση. Τα έμμεσα κόστη προκύπτουν από την αβεβαιότητα των δρώντων που συμμετέχουν και η οποία τους κάνει να υιοθετούν ο-πορτουνιστική συμπεριφορά. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται και τα κόστη ελέγχου και επιβολής των συμβάσεων.

Η ζήτηση για θεσμούς εξαρτάται, επίσης, από τις θεσμικές αλλαγές που τελούνται. Αυτές μπορεί να προκύψουν από την ύπαρξη εξωγενών σοκ (πόλεμοι, οικονομικές κρίσεις, φυσικές καταστροφές, κτλ.), από αλλαγές στην ιδεολογία (π.χ. κατάργηση της δουλείας) ή από μεταβολές στην τεχνολογία (που επιτρέπει μείωση του κόστους των συναλλαγών). Όλα αυτά μεταβάλουν τις διαθέσιμες επιλογές των παικτών και έρχονται να επαναπροσδιορίσουν τις θεσμικές ρυθμίσεις, πολλές φορές δίνονται ζωή σε νέους θεσμούς και θεσμικές καινοτομίες.

Όσον αφορά την προσφορά για τους θεσμούς, αυτή εξαρτάται όπως διατυπώθηκε ωρίτερα από τη συλλογική δράση και το ρόλο του κράτους. Η θεωρία της συλλογικής δράσης αναπτύχθηκε από τον Olson (1988) και αναζητά εκείνα τα χαρακτηριστικά στις ομάδες που τις κάνουν να επιτυγχάνουν τη συλλογική δράση, περιορίζοντας την ατομική δράση και ενισχύοντας τις αλληλεπιδράσεις των μελών της ομάδας. Ορισαν ότι η συλλογική δράση είναι ευκολότερο να επιτευχθεί όταν:

- Το μέγεθος της ομάδας είναι μικρό
- Υπάρχει ομοιογένεια στα χαρακτηριστικά και την προέλευση της ομάδας
- Τα μέλη της ομάδας γνωρίζονται
- Η μη δράση των μελών της ομάδας οδηγεί σε απώλεια σε βάρος της ομάδας
- Υπάρχει ψυχολογική και κοινωνική εγγύτητα μεταξύ των μελών της ομάδας
- Η ομάδα έχει ποικιλία στόχων
- Υπάρχει άνιση κατανομή πλούτου ή δύναμης μεταξύ των μελών της ομάδας.

Αν υπάρξουν εμπόδια στη συλλογική δράση αυτά μπορούν να ξεπεραστούν από την ύπαρξη πολιτικών επιχειρηματιών, οι οποίοι, μέσα από την καριέρα τους και μέσω της συλλογικής τους δράσης, προσπαθούν να παρέχουν ευεργετήματα σε διάφορες ομάδες. Άλλοι παράγοντες που μπορούν να βοηθήσουν στην επίτευξη της συλλογικής δράσης είναι η επικοινωνία, η δεξιότητα οργάνωσης, η γνώση των τεχνολογιών της συλλογικής δράσης από τα μέλη της ομάδας και η ύπαρξη κινήτρων. Τα θετικά κίνητρα συνήθως ενθαρρύνουν την ενεργή συμμετοχή και την ηγεσία των μελών της ομάδας, ενώ τα αρνητικά κίνητρα αποτρέπουν τα μέλη της ομάδας να παραβιάσουν τις αποφάσεις της ομάδας, όσον αφορά τη συλλογική δράση. Ουσιαστικά, η θεωρία της συλλογικής δράσης εξηγεί τα χαρακτηριστικά, το μέγεθος και το εύρος των ομάδων και κατά συνέπεια επηρεάζει την οικονομική αποτελεσματικότητα και μακροχρόνια την ανάπτυξη.

Όσον αφορά το ρόλο του κράτους που προσδιορίζει τη προσφορά για τους θεσμούς, η συλλογική δράση απαιτεί το κράτος να έχει ενεργό (όπως αυτόν του νομοθέτη) κι όχι παθητικό ρόλο (όπως αυτή του διαμεσολαβητή) στις πολιτικές που ακολουθεί. Σύμφωνα με την πολιτική οικονομία, ο ρόλος του κράτους είναι η παροχή πλαισίου διάρθρωσης της οικονομίας και κατ' επέκτασιν της κοινωνίας. Σε ατελείς αγορές, με ατελή πληροφόρηση, ατελή ανταγωνισμό και υψηλά συναλλακτικά κόστη, το κράτος διευκολύνει την ανάπτυξη της οικονομίας, μέσω της πολιτικής οργάνωσης και της διαχειριστικής αρμοδιότητας της κυβέρνησης, παράγοντας ένα θεσμικό πλαίσιο που θα προάγει την ανάπτυξη, δίχως απαραίτητα να την επιφέρει.

Όσον αφορά το ρόλο του κράτους, αυτό έχει ως βασικές λειτουργίες του την παροχή νόμων προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων, υπηρεσιών που παρέχονται ως ανταπόδοση των φόρων, καθώς και την επίλυση προβλημάτων εξωτερικότητας αλλά και θέσπισης νόμων. Με αυτόν τον τρόπο, το κράτος είναι ικανό να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις που μπορούν να οδηγήσουν στην οικονομική ανάπτυξη. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το κράτος δεν μπορεί να αποφασίσει το πώς ένας θεσμός θα λειτουργήσει (υπό την έννοια ότι το κράτος μπορεί να σχεδιάσει ένα θεσμό αλλά αυτός ο σχεδιασμός του πιθανόν μπορεί να διαφέρει από την εφαρμογή του), μπορεί όμως να αποφασίσει το λόγο που πρέπει να υπάρξει αυτός ο θεσμός.

Διάφορες προσεγγίσεις έχουν αναπτυχθεί σχετικά με τη λήψη των αποφάσεων από το κράτος. Κάποιες προσεγγίσεις βλέπουν το κράτος ως οργανισμό, δηλ. ως προσωποποιημένη οργανική ενότητα με τα δικά του κίνητρα και αξίες, αντικείμενα που είναι

ανεξάρτητα από τα άτομα που το συνθέτουν. Σ' αυτή την περίπτωση το κράτος δρα με γνώμονα τη μεγιστοποίηση της δικής του ευημερίας. Κάποιες άλλες προσεγγίσεις εξετάζουν το κράτος ως ένα σύνολο που αποτελείται από πολλαπλούς δρώντες (πολιτικούς που ψάχνουν υποστήριξη σε διάφορες ομάδες, γραφειοκράτες-τεχνοκράτες και πολίτες). Στα πλαίσια του κράτους, ο κάθε δρώντας έχει τα δικά του συμφέροντα και το κράτος ουσιαστικά παρουσιάζεται ως μέσο επίτευξης της συλλογικής δράσης. Σ' αυτήν την περίπτωση, το κράτος είναι μια μηχανή μέσω της οποίας διάφοροι δρώντες μπορούν να πετύχουν τα συμφέροντα τους και οι πολιτικές του είναι ενδογενώς αποφασισμένες από ανταγωνίστριες δυνάμεις διάφορων δρώντων. Άλλες προσεγγίσεις θεωρούν το κράτος ως όργανο συγκρουόμενων ομάδων ή τάξεων και θεωρούν ότι αυτό προσπαθεί να επιτύχει τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης σε βάρος των υπόλοιπων τάξεων. Μια άλλη προσέγγιση, εξετάζει τη λήψη αποφάσεων από το κράτος, θεωρώντας το ως ένα πολιτικό κόμμα ή elite που ελέγχει τα κυβερνητικά εργαλεία των νομοθετικών μέσων, με την προϋπόθεση ότι όλα τα μέλη του θα συμφωνήσουν στους ίδιους στόχους, κάτι που είναι δύσκολο να επιτευχθεί στην πραγματικότητα.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι το κάθε κράτος έχει μια μοναδική ιδεολογία και πολιτική οργάνωση και ότι με βάση τα χαρακτηριστικά του διαμορφώνει τις διάφορες πολιτικές του και νομοθετεί. Έτσι, το κράτος όταν λαμβάνει το ρόλο του νομοθέτη ως ορθολογικά σκεπτόμενο όργανο έχει ως κίνητρο του τη διατήρηση ενός συνόλου θεσμών που διασφαλίζουν α) τη διαμόρφωση ενός αξιόπιστου πλαισίου περιουσιακών δικαιωμάτων που διευκολύνουν την παραγωγή και το εμπόριο, και β) τον έλεγχο και την επιβολή των δικαιωμάτων και τη διαμόρφωση αξιόπιστων συμβάσεων.

Άξιος αναφοράς είναι και ο παράγοντας της αναδιανεμητικότητας των θεσμών που αφορά τη δύναμη (πάλη) μεταξύ των παικτών (τάξεων), κάτι που είναι συμβατό με την Μαρξιστική προσέγγιση. Ο Bowels (1985) διατείνεται ότι η δύναμη αυτή έγκειται σε πολιτικές δομές ελέγχου και επιτήρησης στην παραγωγή μιας ανταγωνιστικής οικονομίας. Ο Romer (1986), με τη σειρά του, υπογραμμίζει την πρόταση του Samuelson (1947) αναφορικά με το αν το κεφάλαιο προσαρτήσει σε όρους δύναμης την εργασία ή αν συμβαίνει το αντίστροφο, καταλήγοντας στη παρατήρηση ότι ο πλούσιος εκμεταλλεύεται το φτωχό.

Κάτι που η Νέα Θεσμική Οικονομική γενικά παραβλέπει είναι οι έννοιες της ιδεολογίας, τόσο στο πλαίσιο του ατόμου όσο και στο πλαίσιο του κράτους. Όσον αφορά

το πρώτο, αυτό απουσιάζει από τη ανάλυση της θεωρίας παιγνίων, καθώς τα άτομα δεν εμπίπτουν σε ιδεολογικές ή ηθικές υποχρεώσεις και οι δράσεις τους στηρίζονται κατά βάση στο ατομικό συμφέρον. Επομένως, η ιδεολογία (που δεν εισάγεται στα παίγνια) είναι ικανή να μειώσει το πρόβλημα του δωρεάν χρήστη, της δωροληψίας αλλά και να κάνει το άτομο να συμπεριφερθεί με έναν τρόπο που αντιτίθεται στις υποθέσεις των παιγνίων. Όσον αφορά το κράτος, αυτό συνήθως παρουσιάζεται με το ρόλο της «αρχής» και αποτελεί σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ Μαρξιστών και Νέων Θεσμικών Οικονομολόγων. Για τους Μαρξιστές, το κράτος ακόμη και όταν είναι σχετικά αυτόνομο δρα με βάση τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, ενώ για τους νέους θεσμικούς αυτό έχει παθητικό ρόλο στην προσοδοθηρική συμπεριφορά των διάφορων ομάδων συμφερόντων. Ο North (1990) θεωρεί το κράτος ως έναν μονοπωλητή που μεγιστοποιεί το κέρδος του, παρέχοντας ασφάλεια και δικαιοσύνη. Υποστηρίζει, επιπλέον, ότι αυτό μπορεί να παρατείνει κοινωνικά αναποτελεσματικά περιουσιακά δικαιώματα, προκειμένου να διατηρήσει τις δομές υποστήριξης του.

Όσον αφορά τη θεσμική ανάπτυξη, αυτή παρουσιάζει τρία προβλήματα, τα οποία είναι:

1. Σύμφωνα με τον Farrell (1987), υπό συνθήκες ατελούς πληροφόρησης, η διαπραγμάτευση μεταξύ οικονομικών παραγόντων ίσως είναι ανίκανη να αποδώσει αποτελεσματικά περιουσιακά δικαιώματα λόγω χαοτικής και με ελλιπή πληροφόρηση γραφειοκρατίας.
2. Λόγω του ότι η κυρίαρχη τάξη της οικονομίας είναι αρκετά ισχυρή, το κράτος πολλές φορές είναι αδύναμο να επηρεάσει τις σχέσεις παραγωγής ακόμη και αν το επιθυμεί, κάτι που είναι πιο έντονο σε τοπικό επίπεδο.
3. Υπάρχουν γενικά αντίθετα συμφέροντα μεταξύ της ηγεσίας (κυβέρνησης) του κράτους που λαμβάνει πολιτικές αποφάσεις και των γραφειοκρατών που εφαρμόζουν αυτές τις αποφάσεις. Μπορεί δηλαδή, οι γραφειοκράτες, προσανατολισμένοι στο ατομικό τους συμφέρον να μην εφαρμόζουν ή να εφαρμόζουν αναποτελεσματικά τις αποφάσεις της κρατικής ηγεσίας, λόγω παραδείγματος χάριν δωροληψίας.

1.3. Θεωρίες που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση

Η ενότητα αυτή σκοπό έχει να προσδιορίσει την έννοια της οικονομικής ανάπτυξης, να τη διακρίνει από την έννοια της μεγέθυνσης και να παραθέσει τις βασικές θεωρίες αναφορικά με τη μεγέθυνση και την ανάπτυξη. Η οικονομική ανάπτυξη ορίζεται ως η διαδικασία όπου παρατηρούνται υψηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα για όλους, καλύπτονται οι βασικές ανάγκες των ανθρώπων, τονίζοντας την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και ακόμη περισσότερο την αλλαγή του τρόπου ζωής των ατόμων, δημιουργώντας έναν καλύτερο κόσμο για όλους (Peet & Hartwick 2009). Από πολύ παλιά, οι οικονομολόγοι προσπαθούσαν να απαντήσουν αλλά ακόμη και σήμερα συνεχίζουν να διερευνούν ερωτήματα όπως «γιατί κάποιες χώρες είναι φτωχές και κάποιες άλλες είναι πλούσιες», «πώς εξηγείται η επιτυχία της οικονομικής ανάπτυξης και πώς τα άτομα μαθαίνουν από τις αποτυχίες της», «γιατί υπάρχουν ανισότητες στον κόσμο».

Η οικονομική ανάπτυξη, συνδέεται με τον ανθρωποκεντισμό¹ και είναι σημαντική τόσο για τις συνθήκες που δημιουργεί, καθώς επηρεάζει το περιβάλλον της οικονομικής δραστηριότητας, τις σχέσεις εργασίας και τις συνθήκες παραγωγής, όσο και για τα αποτελέσματα που επιφέρει, καθώς παράγει μια οικονομία και γενικότερα μια κοινωνία και μια κουλτούρα που δημιουργεί τη φιλοσοφική σκέψη του πώς ζουν σήμερα οι άνθρωποι και του πώς θα έπρεπε να ζουν, αντιπαραβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο τη θετική με τη δεοντολογική προσέγγιση. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι διακρίνεται η έννοια της ανάπτυξης από την έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης η οποία ορίζεται ως διαμόρφωση μιας πιο μαζικής οικονομίας, με τη σημασία ότι αυτή παράγει περισσότερα προϊόντα και υπηρεσίες στο πλαίσιο των εθνικών λογαριασμών και στην εξαγωγή ενός μεγαλύτερου συνολικού εισοδήματος στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (Peet & Hartwick 2009). Επίσης, η μεγέθυνση δεν ενδιαφέρεται για θέματα όπως οι κοινωνικές ανισότητες και στόχος της είναι να δώσει εισοδήματα σε συγκεκριμένες ομάδες (Peet & Hartwick 2009).

Αφού παρατέθηκαν και διακρίθηκαν οι έννοιες της ανάπτυξης και της μεγέθυνσης, σημαντικό είναι να επισημανθεί ότι η ανάπτυξη είναι έννοια ευρύτερη από την μεγέθυνση και ξεχωρίζει από αυτή, καθώς βασίζεται σε τρεις θεμελιώδεις αξίες οι οποίες είναι η συντήρηση της ζωής υπό την έννοια ότι κάθε άνθρωπος πρέπει να είναι σε θέση

---

¹ Η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με τον ανθρωποκεντισμό καθώς προσπαθεί να καλύψει τις ανάγκες όλων των ανθρώπων, έχοντας ως κεντρικό της στόχο την κάλυψη των αναγκών των απλών πολιτών.

να καλύπτει τις βασικές του ανάγκες και να βελτιώνει το βιοτικό του επίπεδο, ο αυτοσεβασμός δηλαδή το άτομο να ζει αξιοπρεπώς σεβόμενο τον ίδιο του τον εαυτό, και η ελευθερία από καταναγκασμούς, πράγμα που σημαίνει να έχει δυνατότητες επιλογής.

Συναφής έννοια της ανάπτυξης είναι αυτή της σύγκλισης, δηλαδή του φαινομένου όπου φτωχότερες χώρες μεγεθύνονται με γρηγορότερους ρυθμούς από ότι οι πιο πλούσιες με αποτέλεσμα να πλησιάζουν το επίπεδο μεγέθυνσης των δεύτερων. Καλό θα ήταν να αναφερθεί ότι ένας λόγος που κάνει τις χώρες να διαφέρουν σε μεγέθυνση είναι οι τεχνολογικές τους διαφορές, κάτι που δείχνει ότι οι χώρες μπορεί αντί να συγκλίνουν, να αποκλίνουν σε ρυθμούς είτε ανάπτυξης είτε μεγέθυνσης.

Αρκετά άτομα ασχολήθηκαν και προσπάθησαν να απαντήσουν τα ερωτήματα που τέθηκαν παραπάνω. Απόρροια αυτού είναι η δημιουργία θεωριών αναφορικά με την ανάπτυξη και τη μεγέθυνση.

Όσον αφορά την ανάπτυξη, κάποιες από τις θεωρίες που αναπτύχθηκαν είναι οι εξής:

- Η κλασική προσέγγιση (Ricardo – Τσουλιφίδης 2011) θεωρεί ότι η οικονομία μεταβαίνει από ένα στάδιο ανάπτυξης σε ένα στάδιο στασιμότητας, περιοριζόμενη από όρια που δεν μπορεί να υπερβεί. Επισημαίνει ότι το συνολικό προϊόν εξαρτάται από το μέγεθος της εργατικής δύναμης, από το απόθεμα του κεφαλαίου, την ποσότητα της διαθέσιμης γης και το επίπεδο της τεχνολογίας. Έτσι, δοθείσης μιας δεδομένης ποσότητας διαθέσιμης γης, η αύξηση της εργασίας οδηγεί σε αύξηση του προϊόντος, μειώνοντας το οριακό και μέσο προϊόν της εργασίας, εξ' αιτίας του νόμου των φθινουσών οριακών αποδόσεων. Η θεωρητική αυτή θέση δεν επαληθεύεται από παραδείγματα ανεπτυγμένων χωρών όπου παρατηρούμε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας λόγω τεχνολογικής προόδου, συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου, συνεχούς βελτίωσης της ποιότητας του εργατικού δυναμικού και ανακάλυψης νέων πόρων.
- Ο Marx (Elster 1985) έχει την ίδια θέση με την κλασική σχολή όσον αφορά το γεγονός ότι ο πληθυσμός ζει σε επίπεδο απλής επιβίωσης, διαφοροποιείται όμως στο ότι μακροχρόνια η οικονομία φθάνει σε κατάσταση στασιμότητας, υποστηρίζοντας πως ο καπιταλισμός κάποια στιγμή θα καταρρεύσει και τη θέση του θα πάρει ο σοσιαλισμός. Ορίζει την υπεραξία ως αξία που παράγει ο εργάτης αλλά την καρπώνεται ο καπιταλιστής. Αντίθετα με όσα πιστεύονται, ο Marx, θεωρεί

ότι το κεφαλαιοκρατικό σύστημα είναι ικανό να παρέχει έναν παραγωγικό μηχανισμό που θα οδηγήσει στην ανάπτυξη αλλά κατακρίνει τον τρόπο δράσης των καπιταλιστών, οι οποίοι προκειμένου να μην επιβαρυνθούν από μια μείωση στο ποσοστό κέρδους τους, υποκαθιστούν το κεφάλαιο με την εργασία, προκαλώντας οικονομικές διακυμάνσεις που μελλοντικά αναμένεται να οδηγήσουν σε εργατική επανάσταση, κατάρρευση του καπιταλιστικού και άνοδο του σοσιαλιστικού συστήματος.

- Με τη σειρά του ο Schumpeter (1954) θεωρεί κι αυτός ότι μελλοντικά θα υπάρξει κατάρρευση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος αλλά σε αντίθεση με τον Marx, υπογραμμίζει τις επιτυχίες του καπιταλισμού ως λόγους οδήγησης της οικονομίας αρχικά σε μια κατάσταση στασιμότητας και μελλοντικά σε πτώση του κεφαλαιοκρατισμού. Θεωρεί υπεύθυνο για την ανάπτυξη όχι απαραίτητα τον ιδιοκτήτη της επιχείρησης αλλά τον επιχειρηματία καινοτόμο, δηλαδή εκείνον που διαβλέπει κέρδη σε μια δραστηριότητα, έχει την τεχνογνωσία εισαγωγής σε νέες αγορές και δημιουργεί νέα προϊόντων και ανακαλύπτει νέες πηγές πρώτων υλών. Κάθε επιχειρηματίας-καινοτόμος προκειμένου να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη, πρέπει να επιτυγχάνει σημαντικά κέρδη και να κάνει επενδύσεις. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι η χρηματοδότηση των επενδύσεων αυτών γίνεται μέσω της χρηματικής κυκλοφορίας (δηλαδή μέσω του δανεισμού) και όχι μέσω των αποταμιεύσεων. Όταν ξεκινήσουν οι δραστηριότητες της επένδυσης, τότε οι επιχειρηματίες-καινοτόμοι αρχίζουν την αποπληρωμή του δανείου. Η διεξαγωγή κερδών των επιχειρηματιών αυτών οξύνει τον ανταγωνισμό και επιτρέπει την είσοδο άλλων επιχειρηματιών-καινοτόμων στην αγορά, κάτι που δημιουργεί μειώσεις στα κέρδη των εισηγμένων στην αγορά επιχειρηματιών, οι οποίοι ήδη έχουν αρχίσει να αποπληρώνουν το δάνειο, με αποτέλεσμα να μειώνουν τις επενδύσεις τους κι έτσι η οικονομία βυθίζεται σε ύφεση και διαταράσσεται από οικονομικές διακυμάνσεις. Ο Schumpeter θεωρεί επιπλέον ότι μακροπρόθεσμα περισσότεροι πόροι διατίθενται στην εκπαίδευση κι αυξάνεται το μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων, δημιουργώντας ένα κοινωνικό κλίμα που δεν απαιτεί δυναμικούς επιχειρηματίες αλλά μισθωτά επιχειρηματικά στελέχη. Έτσι, εξαφανίζονται οι επιχειρηματίες-καινοτόμοι, μειώνονται οι επενδύσεις κι το σύστημα του καπιταλισμού άγεται σε κατάρρευση.

- Άξια αναφοράς είναι και η θεωρία των σταδίων της οικονομικής ανάπτυξης του Rostow (Sanderson 2000), που αναφέρει ότι μια χώρα για να ακολουθήσει πορεία προς την ανάπτυξη περνά από κάποια στάδια τα οποία είναι: 1) της παραδοσιακής οικονομίας, 2) των προϋποθέσεων για την απογείωση, 3) της απογείωσης, 4) της ωριμότητας και 5) της μαζικής κατανάλωσης. Ουσιαστικά, αναφέρει ότι μια οικονομία αναπτύσσεται περνώντας από τον πρωτογενή στο δευτερογενή και ύστερα στον τριτογενή τομέα παραγωγής με έναν νομοτελειακό-τελεολογικό τρόπο.

Όσον αφορά την μεγέθυνση, οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν είναι οι ακόλουθες (Peet & Hartwick 2009):

- ❖ η θεωρία συσσώρευσης κεφαλαίου και διαχωρισμού της εργασίας από τον Smith (1776) ο οποίος αναφέρεται στην ενδογενή μεγέθυνση (εκείνη δηλαδή τη μεγέθυνση όπου παρέχεται ένας μηχανισμός που βελτιώνει την επιδεξιότητα – παραγωγικότητα των εργατών και κατορθώνει να εξοικονομήσει το χρόνο που χάνεται καθώς οι εργάτες περνούν από το ένα στάδιο παραγωγής στο άλλο). Εστιάζει στην επίδραση της συσσώρευσης κεφαλαίου στην εργασιακή παραγωγικότητα και διακρίνει την εργασία σε εκείνη που εξαρτάται από το μέγεθος της αγοράς και σε αυτή που εξαρτάται από τη συσσώρευση κεφαλαίου. Αναφέρει τον γενικό βαθμό κέρδους, ο οποίος σε μικροεπίπεδο λειτουργεί υπό σταθερές αποδόσεις ενώ σε μακροεπίπεδο και για τη συνολική παραγωγή παρουσιάζει αύξουσες αποδόσεις. Παρατηρεί, επίσης, ότι μία εξειδικευμένη δραστηριότητα μπορεί να αποτελέσει ένα διαφορετικό κομμάτι του εμπορίου ή ακόμη και μια ξεχωριστή επιχείρηση. Στην ανάλυση του, ο Smith εισάγει την τεχνολογική πρόοδο και θέτει όρια στη μεγέθυνση τα οποία είναι η μη επαρκής προσφορά των εργατών, η ανεπάρκεια της φύσης και η διάβρωση των κινήτρων συσσώρευσης του κεφαλαίου, η οποία ως διαδικασία ανοίγει νέες αγορές ή επεκτείνει τις υπάρχουσες, αυξάνοντας την τελέσφορη ζήτηση, που σαν αποτέλεσμα είναι η κύρια αιτία οδήγησης στην μεγέθυνση. Η σπανιότητα των πόρων υποστηρίζει πως περιορίζει την παραγωγική δραστηριότητα των ανθρώπων και κατ' επέκταση την μεγέθυνση, αγνοώντας ότι η μεγέθυνση ίσως κάποια στιγμή τελειώσει λόγω της ανεπάρκειας της προσφοράς εργασίας και της μείωσης στη συσσώρευση κεφαλαίου. Η θεωρία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το εργατικό δυναμικό μεγενθύνεται όσο αυξάνεται η συσσώρευση κεφαλαίου, επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι η γρηγορότερη

συσσώρευση κεφαλαίου οδηγεί σε υψηλότερους πραγματικούς μισθούς. Επισημαίνεται επίσης ότι ο ρυθμός της οικονομικής μεγέθυνσης εξαρτάται από τις αποφάσεις των παραγόντων σχετικά με τις αποταμιευτικές και τις επενδυτικές τους επιλογές αλλά και από την καινοτομία που συναντάται σε κοινωνικοοικονομικές και σε θεσμικές ρυθμίσεις. Επίσης, θεωρεί ότι εξαρτάται από την ενδογενή νέα γνώση η οποία ως αγαθό τείνει να μετατραπεί σε δημόσιο αγαθό στο οποίο θα ισχύουν οι αρχές της μη ανταγωνιστικότητας και της μη αποκλειστικότητας.

- ❖ Ο Marshall (1890) εισήγαγε την έννοια της «σταθερής ακινησίας», η οποία θεωρεί ότι ο πληθυσμός είναι στάσιμος ή αυτός όπως και ο πλούτος αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό, χωρίς να υπάρχει σπανιότητα γης και παρέχοντας μεθόδους παραγωγής και μεταβαλλόμενες συνθήκες εμπορίου με την ποσότητα του ανθρώπινου παράγοντα να διατηρείται σταθερή. Σε στασιμότητα, οι συνθήκες της παραγωγής, της κατανάλωσης, της συναλλαγής και της διανομής θα διατηρηθούν σε ίδια ποσότητα και σε ίδιες σχέσεις το ένα με το άλλο, ανεξαρτήτως του ότι αυτά αυξάνονται σε όγκο. Ως αποτέλεσμα, το οικονομικό σύστημα μεγεθύνεται με σταθερό ρυθμό ο οποίος ισούται με τον εξωγενή ρυθμό μεγέθυνσης του πληθυσμού και η διανομή του εισοδήματος όσο και οι σχετικές τιμές είναι ίδιες στην σταθερή οικονομία.
- ❖ Παρόμοια είναι και η θεωρία της κοινωνικής οικονομίας του Cassel (1924), όπου παρουσιάζεται το μοντέλο της εξωγενούς μεγέθυνσης και μπορεί να θεωρηθεί ως έναρξη της νεοκλασικής θεωρίας μεγέθυνσης. Αναφέρεται και στο μοντέλο της σταθερής οικονομίας όπου θεωρεί ότι υπάρχουν z πρωταρχικοί παράγοντες παραγωγής, οι ποσότητες των οποίων σε συνδυασμό με τις παρέχουσες υπηρεσίες τους θα δοθούν στην προσφορά. Η γενική ισορροπία καθορίζεται από την ισότητα της προσφοράς και της ζήτησης για κάθε παράγοντα υπηρεσίας και για κάθε αγαθό που παράγεται, καθώς και της ισότητας της τιμής του αγαθού αυτού με το κόστος παραγωγής του.

1.4. Συμπεράσματα

Αυτό το κεφάλαιο ουσιαστικά αναλύει διάφορες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί σχετικά με τους θεσμούς, την οικονομική ανάπτυξη και τη μεγέθυνση. Αναφορικά με τους θεσμούς, παρατίθεται η ενδογενή θεωρία των θεσμών που αναπτύχθηκε από τους

Μαρξιστές και αφορά την προκαπιταλιστική περίοδο. Αυτή η θεωρία υποστηρίζει ότι σε κάποιο στάδιο της ζωής τους οι άνθρωποι εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία, αναπτύσσοντας παραγωγικές δυνάμεις οι οποίες όταν αθροίζονται κατασκευάζουν την οικονομική δομή της κοινωνίας από όπου προκύπτει μια νομική και πολιτική υπερδομή. Η δομή της κοινωνίας περιέχει σχέσεις παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεις ιδιοκτησίας που αποτελούν τη κινητήρια δύναμη των θεσμών. Οι Μαρξιστές θεωρούν τις θεσμικές αλλαγές ως αλλαγές στις παραγωγικές δυνάμεις και οι ελλειπείς αγορές και οι πληροφοριακές στρεβλώσεις είναι θεσμικά εμπόδια αυτής της οικονομίας.

Τα Νέα Θεσμικά Οικονομικά (North 1990) βλέπουν τους θεσμούς ως «κανόνες του παιχνιδιού της οικονομίας» και τις θεσμικές αλλαγές ως συσσωρευτικό αποτέλεσμα μικρών αλλαγών όπου οι παίκτες (οργανισμοί) μεταβάλλουν τους κανόνες για να ικανοποιήσουν καλύτερα τους στόχους τους (να αυξήσουν τα οφέλη τους). Για να αναλύσουν τις θεσμικές αλλαγές και να εντοπίσουν τα προβλήματα οι Hayami & Ruttan (1985), εστιάζουν στην προσφορά και τη ζήτηση για θεσμούς, όπου η ζήτηση προσδιορίζεται από τα συναλλακτικά κόστη και η προσφορά εξαρτάται από τη συλλογική δράση των παικτών και το ρόλο του κράτους.

Στα ίδια πλαίσια με τους Μαρξιστές, η Νέα Θεσμική σχολή των Coase, Demsetz, Alchian, Williamson και North, εξετάζοντας τη μετάβαση από τη φεουδαρχική οικονομία στον καπιταλισμό, επισημαίνουν ότι οι θεσμοί είναι υπαίτιοι για την οικονομική εξέλιξη των κοινωνιών καθώς και ότι υπάρχει ανάγκη αντικατάστασης των παλαιών αναποτελεσματικών θεσμών από νέους περισσότερο αποτελεσματικούς. Συμπεραίνεται έτσι ότι η οικονομική εξέλιξη της κοινωνίας εξαρτάται από θεσμούς οι οποίοι μπορούν και μειώνουν τα συναλλακτικά κόστη και ενισχύουν τις συναλλαγές και την αλληλεπίδραση των οικονομικών παραγόντων. Αυτό γίνεται με τη διαμόρφωση, κατανομή και επιβολή αξιόπιστων περιουσιακών δικαιωμάτων. Στις αναπτυγμένες οικονομίες υπάρχουν αξιόπιστα περιουσιακά δικαιώματα που συμβάλουν στη μείωση της αβεβαιότητας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, και υπό αυτό το πρίσμα δημιουργούνται οικονομίες κλίμακος, βελτιώνεται η τεχνολογία και ωθείται η οικονομία σε ανάπτυξη.

Επιπροσθέτως, σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται διάκριση μεταξύ ανάπτυξης και μεγέθυνσης. Η ανάπτυξη ορίζεται ως η διαδικασία όπου στην οικονομία παρατηρούνται υψηλά κατά κεφαλήν εισοδήματα, συνοδευόμενα από την άνοδο του βιοτικού επιπέδου

ζωής των ανθρώπων και δημιουργείται ένας καλύτερος κόσμος για όλους. Σε αντίθεση, η μεγέθυνση αποτελεί εκείνη τη διαδικασία όπου στην οικονομία παρατηρείται άνοδος του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, εστιάζεται όχι στην παροχή καλύτερης ζωής όλων των ανθρώπων αλλά στη διαμόρφωση μιας πιο μαζικής οικονομίας η οποία δίνει συνθήκες εισοδήματα σε λίγους και ισχυρούς. Αποτελεί υποσύνολο και συμπληρώνει την ανάπτυξη.

Αναφορικά με την ανάπτυξη στο παρόν κεφάλαιο αναφέρουμε τις θεωρίες της κλασικής προσέγγισης, του Μαρξ, του Schumpeter και του Rostow. Η κλασική προσέγγιση αναφέρεται σε μια οικονομία η οποία μεταβαίνει από ένα στάδιο ανάπτυξης σε ένα στάδιο στασιμότητας όπου το συνολικό προϊόν εξαρτάται από την εργασία, το απόθεμα κεφαλαίου, τη γη και το επίπεδο της τεχνολογίας. Ο Μαρξ με τη σειρά του, αναφέρει πως ο καπιταλισμός ως σύστημα είναι ικανός να επιφέρει την ανάπτυξη στην οικονομία αλλά αυτός ο παράγοντας που στην ουσία θα την εμποδίσει είναι ο τρόπος δράσης των καπιταλιστών, οι οποίοι βρίσκουν ευκαιρίες να κερδοσκοπούν ενάντια στην εργατική τάξη η οποία ζει υπό συνθήκες απλής επιβίωσης. Υπό αυτό το πρίσμα θεωρεί ότι η οικονομία μακροχρόνια θα μεταβεί σε ένα στάδιο στασιμότητας, ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει και τη θέση του πλέον θα πάρει ο σοσιαλισμός. Κυμαινόμενος στην ίδια λογική ο Schumpeter αναφέρει ότι η οικονομία θα περάσει από ένα στάδιο ανάπτυξης, (η οποία θα προκαλείται από επιχειρηματίες-καινοτόμους) σε ένα στάδιο στασιμότητας που θα δημιουργηθεί από τις συνθήκες της αγοράς εργασίας και θα οδηγήσει σε πτώση του καπιταλιστικού συστήματος. Από την άλλη ο Rostow τονίζει πως για να ακολουθήσει μια χώρα πορεία ανάπτυξης πρέπει να περάσει τελεολογικά από συγκεκριμένα στάδια.

Σχετικά με την έννοια της μεγέθυνσης, ο Smith (1776) παρουσιάζει τη θεωρία συσσώρευσης κεφαλαίου και διαχωρισμού της εργασίας που αναφέρεται στην ενδογενή μεγέθυνση και εστιάζει στο γεγονός ότι το εργατικό δυναμικό μεγαλώνει όσο αυξάνεται η συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου, αυξάνοντας τον πραγματικό μισθό του ατόμου καθώς επίσης και πως ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης εξαρτάται από τις επενδυτικές και τις αποταμιευτικές επιλογές των ατόμων, την καινοτομία των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και τις θεσμικές ρυθμίσεις. Ο Marshall εισάγει την έννοια της σταθερής ακινησίας η οποία αναλύει ότι η οικονομία μεγεθύνεται με σταθερούς ρυθμούς και πως οι σχετικές τιμές όπως και η διανομή του εισοδήματος είναι οι ίδιες όταν επικρατούν συνθήκες σταθερής ακινησίας. Ο Cassel αναφορικά με τη μεγέθυνση

αναλύει ένα μοντέλο εξωγενούς μεγέθυνσης και γενικής ισορροπίας, όπως επίσης και ένα μοντέλο εξελικτικής οικονομίας το οποίο αναφέρει πως μια οικονομία- κοινωνία εξελίσσεται με ομοιόμορφο ρυθμό.

ΕΜΠΟΔΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

2.1. Εισαγωγή

Σε παλαιότερες οικονομίες, οι οποίες βασιζόταν στην αυτάρκεια, κάθε άτομο παρήγαγε μόνο του τα αγαθά που κατανάλωνε αυτό και η οικογένεια του, το ίδιο εκτελούσε πολλές εργασίες και γνώριζε τη τεχνογνωσία τους και η παραγωγή γινόταν σε μικρή κλίμακα απλά και μόνο για να καλυφθούν οι υποχρεώσεις της οικίας τους. Σε τέτοιες κοινωνίες, τα άτομα αγόραζαν λίγα πράγματα τα οποία συνήθως δεν μπορούσαν να παράγουν οι ίδιοι.

Η βελτίωση της τεχνολογίας, η εκβιομηχάνιση της παραγωγής και η αλλαγή στις ανάγκες των ανθρώπων, έκαναν τους ανθρώπους να καταναλώνουν προϊόντα στον οποίων την παραγωγή δε συμμετείχαν, εμφανίστηκε η ανάγκη καταμερισμού της εργασίας και τα άτομα αναλάμβαναν πλέον την ανάληψη επενδυτικών προγραμμάτων τα οποία υποστήριζαν είτε μέσω του δανεισμού είτε μέσω της αποταμίευσης. Σε τέτοιες συνθήκες, η παραγωγή έγινε πιο μαζική και η οικονομία αντιμετώπισε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης, δεχόμενη πολύ αργότερα και αρνητικές συνέπειες όπως η επιβάρυνση του περιβάλλοντος. Επίσης, σε μια οικονομία είναι δυνατόν να παρατηρηθούν θεσμοί ακόμη και όταν αυτή αναπτύσσεται, που εξακολουθούν να είναι αναποτελεσματικοί σε όρους θεσμικής συμφωνίας. Αυτό όπως είναι φυσικό ίσως κάνει τα άτομα να κατανοήσουν ότι αν μια οικονομία αναπτύσσεται δε σημαίνει ότι αυτή λειτουργεί απόλυτα αποτελεσματικά και δεν παρουσιάζει στρεβλώσεις και αναποτελεσματικότητες, απλά αυτές ίσως παρουσιάζονται σε μικρότερο βαθμό. Έτσι, σε μια οικονομία παρατηρούνται παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη, τη καταστéλλουν αλλά και άλλοι που θεωρούνται αναποτελεσματικοί. Αυτοί αναλύονται στο παρόν κεφάλαιο.

2.2. Παράγοντες που προσδιορίζουν και αναστέλλουν την ανάπτυξη

Σύμφωνα με την συμβατική οικονομική θεωρία, ένας παράγοντας που προκαλεί την ανάπτυξη είναι οι εξαγωγές. Ουσιαστικά, αναφέρεται στην απόφαση εξαγωγών μιας χώρας προς μια άλλη, ως αναπτυξιακή στρατηγική, λόγω των ισχυρών αναπτυξιακών ρυθμών που δημιουργεί, μέσα από ένα περιβάλλον διεθνούς ανταγωνισμού, στη χώρα που εξάγει. Αυτή η αναπτυξιακή στρατηγική των εξαγωγών ίσως είναι πιο αποτελε-

σματική, αν εφαρμοστεί από έναν περιορισμένο αριθμό χωρών, αλλά προκαλεί στρεβλώσεις, πιθανώς, αν επιχειρηθεί από πολλές χώρες την ίδια χρονική περίοδο, γιατί οι διεθνείς αγορές δε θα είναι σε θέση να απορροφήσουν σε ιδεατό βαθμό τις εξαγωγές αυτές και δε θα μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης.

Έτσι, η οδηγούμενη από τις εξαγωγές ανάπτυξη μπορεί να βελτιώσει τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας, επιτυγχάνοντας ίση διανομή του εισοδήματος μέσω της έμφασης στις εξαγωγές που είναι ευαίσθητες στην εργασία αλλά αποτυγχάνει να εφαρμοστεί ή εφαρμόζεται δυσκολότερα (δηλαδή ανασταλτικά) σε χώρες όπου ασκείται προστατευτική πολιτική (πολιτική για την προστασία των εγχώριων προϊόντων από τον διεθνή ανταγωνισμό και την ενίσχυση της προτίμησής τους από τον εγχώριο καταναλωτή) (Αγγελίτση και Καρατζογλου 2010).

Σύμφωνα επίσης με την συμβατική οικονομική θεωρία, η ανάπτυξη προκύπτει από την αύξηση των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας, όπου η θετική μετατόπιση της συνάρτησης παραγωγής στην οποία το παραγόμενο προϊόν είναι συνάρτηση της ποσότητας του κεφαλαίου, της ποσότητας της εργασίας, της ποσότητας της γης, του επιπέδου της τεχνολογίας, του μεγέθους της αγοράς και του θεσμικού πλαισίου. Έτσι, οι παράγοντες που προσδιορίζουν την ανάπτυξη είναι:

- 1) το θεσμικό πλαίσιο² με την έννοια των αρχών οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας,
- 2) το μέγεθος της αγοράς³ που νοείται ως η συνολική πραγματική αγοραστική ικανότητα,
- 3) η επιχειρηματικότητα⁴ ως διάβλεψη κέρδους σε μια οικονομική δραστηριότητα, ως ανακάλυψη νέας ευκαιρίας επένδυσης, ως κινητοποίηση πόρων ώστε να είναι διαθέσιμες οι εισροές που απαιτούνται για την παραγωγή ενός προϊόντος,

---

² Οι θεσμοί διαμορφώνουν κανόνες συμπεριφοράς και επηρεάζουν το αναπτυξιακό επίπεδο της χώρας, επηρεάζοντας τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης λόγω της διαμόρφωσης ενός περιβάλλοντος που συνδυάζει τους συντελεστές παραγωγής που αναφέρθηκαν ως συνάρτηση του παραγόμενου προϊόντος.

³ Πρέπει να τονιστεί ότι όταν αυξάνεται το μέγεθος της αγοράς, αυξάνεται η συνολική ζήτηση, δημιουργώντας κίνητρα για αύξηση των κερδών μέσα από την αύξηση της παραγωγής, αυξάνοντας την προσφορά αποταμιευτικών κεφαλαίων και κατ' επέκταση τις επενδύσεις, οδηγούμενοι σε οικονομική ανάπτυξη.

⁴ Καλό είναι να παρατεθεί ότι αυξάνεται η επιχειρηματικότητα όταν αυξάνεται το ποσοστό αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος.

ως ικανότητα οργάνωσης και συντονισμού των λειτουργιών της επιχείρησης και ως δυνατότητα ανάληψης όλων των επιχειρηματικών κινδύνων,

- 4) η *άνοδος τεχνολογικού επιπέδου* μέσω εφευρέσεων, δηλαδή μέσω επινόησης μιας νέας τεχνικής και μέσω των καινοτομιών, δηλαδή μέσω της πρακτικής εφαρμογής της εφεύρεσης στην παραγωγή,
- 5) το *κεφάλαιο*⁵ που ορίζεται ως τα παραγωγικά μέσα που έχουν ήδη παραχθεί και είναι σημαντικό γιατί όσο μεγαλύτερη ποσότητα του υπάρχει τόσο μεγαλύτερες είναι οι δυνατότητες των μεθόδων παραγωγής σύμφωνα με τις τεχνολογικές εξελίξεις,
- 6) οι *ανθρώπινοι πόροι*, επηρεάζουν την οικονομία μέσω του μεγέθους του πληθυσμού, της μαλθουσιανής θεωρίας του πληθυσμού και μέσω της ποιότητας και του μεγέθους του εργατικού δυναμικού (Αγγελίτση και Καρατζογλου 2010). Όσον αφορά, το μέγεθος του πληθυσμού, η κλασική σχολή υποστήριξε ότι η τάση αύξησης του πληθυσμού μείωνε το πραγματικό επίπεδο επιβίωσης στο ελάχιστο όριο διαβίωσης. Το επίπεδο διαβίωσης ορίζεται ως η ισότητα του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος με το λόγο του συνολικού πραγματικού Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος Y ως προς το μέγεθος του πληθυσμού P . Δηλαδή:

$$ΑΕΠ \text{ κατά κεφαλήν} = \frac{Y}{P} \text{ (Επίπεδο διαβίωσης)}$$

Πρέπει να τονιστεί ότι οικονομική ανάπτυξη και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου συντελείται όταν το ποσοστό αύξησης του συνολικού πραγματικού Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος Y είναι μεγαλύτερο από το ποσοστό αύξησης του πληθυσμού P (Αγγελίτση και Καρατζογλου 2010). Όσον αφορά τη μαλθουσιανή θεωρία για τον πληθυσμό, αυτή αναφέρεται στο γεγονός ότι η πληθυσμιακή αύξηση είναι αποτέλεσμα της οικονομικής διαδικασίας κι προκαλεί στασιμότητα στην οικονομία. Θεωρεί πως ο πληθυσμός αυξάνεται με ρυθμούς γεωμετρικής προόδου, ενώ τα τρόφιμα με ρυθμούς αλγεβρικής προόδου, πράγμα που σημαίνει ότι κάποια στιγμή ο πληθυσμός θα αυξηθεί τόσο που τα τρόφιμα δε θα επαρκούν ώστε να τον θρέψουν (Malthus 1826). Όσον αφορά το

---

⁵ Η αύξηση του κεφαλαίου οδηγεί σε αύξηση του προϊόντος, η οποία αυξάνει τις επενδύσεις, αυξάνοντας τις αποταμιεύσεις για περαιτέρω επενδύσεις κι αύξηση του προϊόντος, οδηγώντας σε οικονομική ανάπτυξη η οποία δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου αλλά κι μέσω της από κοινού χρησιμοποίησης και των άλλων συντελεστών παραγωγής.

μέγεθος και την ποιότητα του εργατικού δυναμικού (δυναμικό της χώρας, δηλαδή που είναι ικανό προς εργασία), αυτή εξαρτάται από την υγεία και την εκπαίδευση τους. Η βελτίωση της υγείας του εργατικού δυναμικού αυξάνει την παραγωγικότητα του αλλά και τα κίνητρα του για πρόοδο, και η εκπαίδευση συντελεί στην αύξηση της παραγωγικότητας του,

- 7) οι φυσικοί πόροι, οι οποίοι νοούνται ως το έδαφος με τα συστατικά του και τις κλιματολογικές συνθήκες. Όπως είναι λογικό, κάποιες χώρες είναι πλούσιες σε πλουτοπαραγωγικούς πόρους και κάποιες άλλες είναι φτωχές σε τέτοιου είδους πόρους και καλό είναι να επισημανθεί ότι ακόμη και μια χώρα με επάρκεια σε φυσικούς πόρους, σημασία δεν έχει μόνο αυτή η επάρκεια αλλά και ο τρόπος αξιοποίησης τους, οι οργανωτικές και οι τεχνικές ικανότητες των υπευθύνων τους και η υπάρχουσα ζήτηση για αυτούς (Αγγελίτση και Καρατζογλου 2010).

Μια άλλη πτυχή της ανάπτυξης θεωρεί ότι αυτή επιτυγχάνεται μέσω καλύτερης εφαρμογής των νόμων, μικρότερης κυβερνητικής κατανάλωσης, αύξησης των πολιτικών δικαιωμάτων (σε πλαίσιο δημοκρατίας), επέκτασης του ορίου διαβίωσης, εισαγωγής στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση των ατόμων, βελτιώσεων του εμπορίου και χαμηλότερου πληθωρισμού οι οποίοι αποτελούν παράγοντες σύγκλισης μεταξύ των χωρών. Παράγοντες που άγουν προς την ανάπτυξη μπορεί επίσης να αποτελούν διάφορες πολιτικές όπως οι πολιτικές παροχής δημοσίων συντάξεων, οι ρυθμίσεις που αφορούν τις αγορές εργασίας, τις χρηματοοικονομικές και άλλες αγορές, οι επενδύσεις υποδομών, οι επενδύσεις σε έρευνα κι ανάπτυξη και στην ποιότητα της εκπαίδευσης και οι πολιτικές αναφορικά με τον πλούτο και τη διανομή του.

Αφού αναφέρθηκαν οι παράγοντες που προσδιορίζουν την ανάπτυξη, καλό θα ήταν να αναφερθούν και οι παράγοντες που την αναστέλλουν. Αυτοί συνοψίζονται σε τρεις:

1. Ατέλειες της αγοράς όπως η ακαμψία των τιμών, η έλλειψη κινητικότητας των συντελεστών εξειδίκευσης και η άγνοια των συνθηκών της αγοράς.
2. Φαύλος κύκλος της φτώχειας, όπου μια σειρά παραγόντων ωθεί τη χώρα να εγκλωβίζεται σε μια συνεχή κατάσταση φτώχειας. Παραδείγματος χάριν, μια χώρα με χαμηλό επίπεδο εισοδήματος, έχει μικρή αγοραστική δύναμη και μικρές δυνατότητες αποταμίευσης. Επομένως, θα κάνει χαμηλού επιπέδου επενδύσεις, έχοντας έναν χαμηλό ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου που οδηγεί σε χαμηλή παραγωγικότητα

της εργασίας και η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε χαμηλού επιπέδου πραγματικό εισόδημα, φτιάχνοντας μια επαναλαμβανόμενη κατάσταση που διαιωνίζεται

3. Διεθνές μιμητικό αποτέλεσμα, δηλαδή εξ' αιτίας της διάδοσης της γνώσης αλλά και των σύγχρονων επικοινωνιών γνωρίζουν τα άτομα το υψηλό επίπεδο διαβίωσης που υπάρχει κι προσπαθούν να καρπωθούν όσο το δυνατόν περισσότερο από αυτό με προσοδοθηρικό παρά με παραγωγικό τρόπο (Πελαγίδης & Μητσόπουλος 2006).

2.3. Οικονομία σε ανάπτυξη και ύπαρξη αναποτελεσματικών θεσμών

Παραπάνω διευκρινίστηκε ο ρόλος και οι προσεγγίσεις του κράτους, καθώς αυτό είναι ικανό για τη διατήρηση της θεσμικής ισορροπίας, καθώς και οι παράγοντες που αναστέλλουν και ευνοούν την ανάπτυξη. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν και κάποιοι παράγοντες που ενώ η οικονομία βρίσκεται σε ανάπτυξη, αυτοί εκφραζόμενοι μέσα από τα υπάρχοντα περιουσιακά δικαιώματα, τους υφιστάμενους νόμους, κανόνες και θεσμούς, εμφανίζουν αναποτελεσματικότητα σε όρους θεσμικής συμφωνίας.

2.3.1. Η μη διάκριση της αρχής και του νομοθέτη

Σύμφωνα με τους Yifu Lin & Nugent (1995) ένας θεσμός περιουσιακών δικαιωμάτων συνήθως αυξάνει τα εισοδήματα των ατόμων σε μια κοινωνία, κάτι που υποχρεώνει το κράτος να αναπτύσσει μηχανισμούς που να ελέγχουν τα κόστη παρακολούθησης και τη συλλογή των φόρων έτσι ώστε να μειώνονται τα έσοδα του νομοθέτη από την προσπάθεια ικανοποίησης του ατομικού του συμφέροντος σε βάρος των πολιτών. Έτσι ο νομοθέτης λόγω της μείωσης του προσωπικού του συμφέροντος (σκεπτόμενος την ατομική του ωφέλεια), ίσως θέσει εξοντωτική φορολογία διαμορφώνοντας συνθήκες που εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη (North & Weingast 1989). Παρόμοια είναι και η περίπτωση που ο νομοθέτης προσκολλάται στο κύρος του, τη δύναμη του και τον πλούτο του, εφαρμόζοντας θεσμικές συμφωνίες όπως είναι οι συμφωνίες που εμπεριέχουν την διαφθορά κάνοντας τους θεσμούς αναποτελεσματικούς και θέτοντας την ανάπτυξη σε δεύτερο ρόλο.

Έτσι, οι νομοθέτες που προκαλούν θεσμικές αναδιαρθρώσεις που προάγουν την ανάπτυξη είναι εκείνοι που κινούνται με γνώμονα την κοινωνική ευημερία και όχι με βάση το ατομικό τους συμφέρον και τον πλούτο (North 1979).

2.3.2. Γραφειοκρατική διάκριση

Η δύναμη της διοίκησης ενός κράτους εξαρτάται από την ηγεσία (κυβέρνηση) και τους γραφειοκράτες του. Η θεσμική ανάπτυξη απαιτεί όχι μόνο πεφωτισμένους ηγεμόνες αλλά και αποτελεσματικούς διοικητικούς γραφειοκράτες που ανταποκρίνονται στο μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Οι γραφειοκράτες, έχουν ως αντιπρόσωποι του κράτους, προσωπικά συμφέροντα έναντι των πολιτικών και των εντολέων τους (δηλαδή του λαού) και προκειμένου να τα προασπίσουν, μπορεί να υπονομεύσουν τις πολιτικές της κυβέρνησης. Κάποιες φορές, αυτό οδηγεί στη λήψη δωροδοκιών, δημιουργώντας αβεβαιότητα και στρεβλώσεις στην οικονομία. Αυτά προκαλούν γραφειοκρατική αναποτελεσματικότητα (Yifu Lin & Nugent 1995).

Μια, όμως, αποτελεσματική γραφειοκρατία δεν εγγυάται επιτυχία στις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και ίσως επιβραδύνει τις αναγκαίες αλλαγές. Έτσι, αν οι πολιτικοί (κυβερνώντες) αναχαιτίσουν τη γραφειοκρατική διάκριση και αν η πολιτεία εξασφαλίσει τη λειτουργία αποδοτικών γραφειοκρατών, τότε η πιθανότητα επίτευξης επιτυχών θεσμικών μεταρρυθμίσεων θα αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό (Yifu Lin & Nugent 1995).

2.3.3. Συγκρούσεις των ομάδων συμφερόντων

Οι θεσμικές αλλαγές αναδιανέμουν τον πλούτο, το εισόδημα και την πολιτική δύναμη των διάφορων ομάδων. Οι χαμένοι των θεσμικών συμφωνιών, αν δεν αποζημιωθούν, θα εναντιωθούν σ' αυτές. Αν αυτοί είναι αξιόπιστοι υποστηρικτές της κυβέρνησης, αυτή (η κυβέρνηση) θα είναι απρόθυμη στη θέσπιση θεσμικής αλλαγής, φοβούμενη τη διάβρωση της πολιτικής της δύναμης (Fernandez & Rodrick 1991).

Παράδειγμα αποτελεί αυτό που αναφέρουν οι Yifu Lin & Nugent (1995) αναφορικά με τη Γαλλία του 18^{ου} αιώνα, που αν και τα πλεονεκτήματα για την ενοποίηση των διασκορπισμένων λωρίδων γης ήταν γνωστά, αυτή δεν έγινε και ως αποτέλεσμα η γαλλική γεωργία απέτυχε να φθάσει τα αντίστοιχα υψηλά επίπεδα της αγγλικής παραγωγικότητας. Ο λόγος για αυτή την αποτυχία ήταν ότι αν και τα δικαιώματα βοσκής των ζώων στη γη ήταν ιδιοκτησία ολόκληρου του χωριού, στην πράξη ήταν ιδιοκτησία των πλούσιων αγροτών και άλλων που ήλεγχαν τις κυβερνήσεις του χωριού. Περιφράσσοντας τα χωράφια και εξαλείφοντας τις λωρίδες, θα έπρεπε να αφαιρέσουν τα δικαιώματα βοσκής από τους πλούσιους και δυνατούς. Έτσι, ενώ ο βασιλιάς ήταν υπέρ σε τέτοιες περιφράξεις, απέτυχε να τις φέρει, εξ' αιτίας της εναντίωσης των πλούσιων ιδιοκτητών ζώων.

2.3.4. Περιορισμοί στις γνώσεις της Κοινωνικής Επιστήμης

Οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις περιορίζονται από τη γνώση της επιστήμης. Ακόμη και αν το κράτος θέλει να εισάγει μία σωστή θεσμική μεταρρύθμιση μπορεί να αποτύχει στη θέσπιση της λόγω: ανεπαρκούς γνώσης, λόγω απουσίας θεσμικών οργάνων και μη σωστού τρόπου επιβολής των θεσμών (με την έννοια της θέσπισης τους). Με αυτόν τον τρόπο δε προάγεται η ανάπτυξη σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο.

Συνεπώς, η σωστή γνώση της κοινωνικής επιστήμης από μόνη της δεν επαρκεί για την είσοδο επιτυχημένων μεταρρυθμίσεων στους θεσμούς, καθώς η εισαγωγή τους απαιτεί τη χρήση «δοκιμής και λάθους» (trial and error) και η επιτυχία των θεσμών σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από την τύχη αλλά και την εξυπνάδα των πολιτικών αρχηγών (Trubek 1972).

2.4. Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει το κεφάλαιο αυτό είναι ότι γενικά σε μια οικονομία υπάρχουν παράγοντες που εμποδίζουν αλλά και άλλοι που προωθούν την ανάπτυξη της. Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές επιτυγχάνουν την ανάπτυξη για τη χώρα που εξάγει τα προϊόντα της, αρκεί αυτή η στρατηγική να μην υιοθετηθεί από πολλές χώρες ταυτόχρονα και γίνει αναποτελεσματική. Παράλληλα, η ανάπτυξη μπορεί να αναφερθεί και ως αύξηση των παραγωγικών δυνατοτήτων μιας οικονομίας στην οποία χρησιμοποιούνται ως συντελεστές παραγωγής η γη, εργασία, το επίπεδο της τεχνολογίας, το μέγεθος της αγοράς και το θεσμικό πλαίσιο. Σ' αυτή την περίπτωση η ανάπτυξη εξαρτάται από κάποιους παράγοντες οι οποίοι τη προσδιορίζουν και οι οποίοι είναι το θεσμικό πλαίσιο, το μέγεθος της αγοράς, η επιχειρηματικότητα, η άνοδος του τεχνολογικού επιπέδου, το κεφάλαιο και οι άνθρωποι πόροι. Άλλοι παράγοντες που τη προσδιορίζουν θα μπορούσαν να είναι η καλύτερη εφαρμογή των νόμων, η ενίσχυση της δημοκρατίας, η αύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου στην οικονομία, η άνοδος του εμπορίου, οι διάφορες πολιτικές και οι επενδύσεις. Από την άλλη πλευρά, οι παράγοντες που καταστέλλουν την ανάπτυξη είναι οι ατέλειες της αγοράς, ο φαύλος κύκλος της φτώχειας και οι προσοδοθηρικές πρακτικές. Παράλληλα, ακόμη και μια οικονομία σε ανάπτυξη παρουσιάζει αναποτελεσματικότητες σε όρους θεσμικής συμφωνίας. Αρχικά, μια από αυτές είναι η μη διάκριση της αρχής και του νομοθέτη η οποία υποστηρίζει ότι ενώ οι νομοθέτες κάνουν θεσμικές αναδιαρθρώσεις ώστε να ευνοηθεί η ανάπτυξη στην οικονομία, η αρμόδια αρχή δεν τις εφαρμόζει γιατί η εφαρμογή τους δρα

ενάντια στα προσωπικά συμφέροντα της (North 1979). Στο ίδιο μοτίβο κυμαίνεται και η γραφειοκρατική διάκριση η οποία αναφέρει πως κάποιες φορές, οι γραφειοκράτες προκειμένου να προασπίσουν τα ατομικά τους συμφέροντα υπονομεύουν τις πολιτικές που έχουν ψηφιστεί προς εφαρμογή. Άλλη μια αναποτελεσματικότητα που συνεχίζει να παρατηρείται σε περίοδο οικονομικής ανάπτυξης είναι οι συγκρούσεις των ομάδων συμφερόντων (Fernandez & Rodrick 1991), οι οποίες προκύπτουν από την ύπαρξη ή όχι θεσμικών αλλαγών οι οποίες όταν επιβάλλονται αναδιανέμουν το εισόδημα, τον πλούτο αλλά και την δύναμη των διάφορων ομάδων συμφερόντων μιας οικονομίας. Έτσι κάποιες ομάδες ευνοούνται και άλλες αδικούνται. Αν οι ομάδες που αναμένεται να αδικηθούν από την επερχόμενη θεσμική αλλαγή έχουν πολιτική ή οικονομική δύναμη, η κυβέρνηση φοβούμενη το πολιτικό κόστος που η θεσμική αλλαγή θα επιφέρει, δε θα την επιβάλλει παρόλο που η επιβολή της θα μπορούσε να προάγει την κοινωνική ευημερία. Μια τελευταία αναποτελεσματικότητα σε όρους θεσμικής συμφωνίας είναι ότι η σωστή γνώση της κοινωνικής επιστήμης για την εισαγωγή θεσμικής μεταρρύθμισης που από μόνη της δεν αρκεί, αλλά απαιτεί και τύχη ή διορατικότητα από τη μεριά των πολιτικών (Trubek 1972).

3.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρούμαι μια προσπάθεια οριοθέτησης εκείνων των θεσμών που μπορούν να κάνουν μια αναπτυσσόμενη οικονομία να ακολουθήσει πορεία προς την ανάπτυξη, να διερευνήσουμε γιατί κάποιες χώρες παρουσιάζουν ανάπτυξη ενώ κάποιες άλλες όχι καθώς και να εξετάσουμε εκείνους τους θεσμούς που είναι σημαντικοί για την ανάπτυξη από οικονομετρικής σκοπιάς και να επισημάνουμε τα προβλήματα που παρουσιάζουν.

3.2. Μετατροπή οικονομικής υστέρησης σε ανάπτυξη

Έρευνες (Alston, Eggertsson & North 1996, World Bank 2002, Shirley 2008) έχουν δείξει ότι αδύναμοι και ελλιπείς θεσμοί είναι οι ρίζες της οικονομικής υστέρησης. Έτσι, οι σύγχρονες αναπτυσσόμενες χώρες προκειμένου να ακολουθήσουν το δρόμο της ανάπτυξης, πρέπει να αναπτύξουν θεσμούς υποστήριξης της αγοράς σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον όπου κυριαρχούν οι αναπτυγμένες χώρες.

Για να προκληθεί, όμως, η ανάπτυξη σε μια οικονομία χρειάζεται ένα θεσμικό πλαίσιο που να υποστηρίζει την οικονομία της αγοράς και να περιλαμβάνει:

1. Θεσμούς που να διευκολύνουν τη συναλλαγή, ελαχιστοποιώντας τα συναλλακτικά κόστη και ενθαρρύνοντας την αξιοπιστία των συναλλασσόμενων. Αυτοί μπορεί να είναι νόμοι, εμπορικοί κανόνες και κανονισμοί, συνήθειες και αντιλήψεις.
2. Θεσμούς που να επηρεάζουν το κράτος κι άλλους ισχυρούς δρώντες να προστατέψουν την ιδιωτική περιουσία και τους ανθρώπους. Αυτοί μπορεί να είναι συντάγματα, εκλογικοί κανόνες, εκπαιδευτικοί νόμοι και κανόνες ελέγχου της κυβέρνησης.

Ωστόσο, υπάρχουν οικονομίες που αποτυγχάνουν να προκαλέσουν την ανάπτυξη εξαιτίας της διατήρησης αναποτελεσματικών θεσμών, αντιλήψεων και συνηθειών κά-

ποιων ισχυρών πολιτικών και οικονομικών δρώντων. Ακόμη και σε τέτοιες περιπτώσεις η μάθηση και η εκπαίδευση είναι ικανές να προάγουν τη θεσμική αλλαγή (World Bank 2002).

Όσον αφορά τη σημασία των συναλλαγών έχει τις πηγές της στο θεώρημα του Coase⁶. Αυτός επισήμανε ότι οι επιδράσεις των συναλλακτικών κοστών είναι σημαντικές στη λειτουργία της οικονομίας και ότι οι επιχειρηματίες πρέπει να λαμβάνουν υπόψη αυτά τα κόστη στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Τονίζει, επίσης, ότι αν τα συναλλακτικά κόστη είναι πολύ υψηλά (υπερβαίνουν τα δυνητικά οφέλη της συναλλαγής) τότε η συναλλαγή δεν θα πραγματοποιηθεί.

Παράλληλα, αν η πληροφορία είναι ελλιπής και τα περιουσιακά δικαιώματα ανεπαρκώς προστατευμένα, οι συμβάσεις εξειδικεύονται δύσκολα και τα συναλλακτικά κόστη είναι υψηλά. Μια κοινωνία με υψηλά συναλλακτικά κόστη έχει λιγότερες επιχειρήσεις, αναπτύσσει λιγότερο το εμπόριο, παρέχει χαμηλότερη εξειδίκευση, γίνονται λιγότερες επενδύσεις και παρουσιάζει χαμηλότερη εξειδίκευση. Συνήθως, οι μικρές κοινωνίες που έχουν χαμηλή εξειδίκευση βασίζονται στο εμπόριο πρόσωπο με πρόσωπο των ατόμων που παρουσιάζουν τυπικά ομοιότητες (όπως εθνικότητα και θρησκεία). Αυτό συνέβαινε πιο εκτεταμένα στο παρελθόν. Η πληθυσμιακή άνοδος, η άνοδος των αγορών και η αστικοποίηση είναι μερικές από τις αιτίες που ανέπτυξαν τις απρόσωπες σχέσεις μεταξύ των συναλλασσόμενων. Όμως, αυτές οι απρόσωπες σχέσεις συναλλαγής με γνώμονα την ευκαιρία για κέρδος και την εξομάλυνση του ανταγωνισμού γέννησαν την ανάγκη των ανθρώπων να εμπορεύονται με ασφάλεια με άτομα που δεν γνωρίζουν. Παράδειγμα μπορεί να αποτελέσει μια εμπορική συμφωνία, στην οποία το ένα μέρος μπορεί να ενεχυριάσει ένα περιουσιακό στοιχείο του άλλου μέρους ως ασφάλεια τήρησης αυτής της συμφωνίας. Αναπτύχθηκαν, όπως απορρέει από το παράδειγμα, δικλείδες ασφαλείας μεταξύ των συναλλασσόμενων μερών αλλά και μέσω κάποιου τρίτου φορέα (όπως οι κανόνες για τις συναλλαγές της ΕΕ). Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως αυτή η ασφάλεια μειώνει τα κόστη συναλλαγής.

Αναφορικά με τους θεσμούς που προστατεύουν την περιουσία και τους ανθρώπους, όπως φαίνεται και από την πορεία της ιστορίας, οι προσπάθειες των νομοθετών να αυ-

---

⁶ Το θεώρημα Coase λέει ότι αν τα δικαιώματα είναι σαφώς καθορισμένα και τα κόστη συναλλαγής μηδενικά, είναι δυνατόν να επιτευχθεί η άριστη κατανομή των πόρων ανεξάρτητα από την αρχική κατανομή των δικαιωμάτων.

ξήσουν τα έσοδα του κράτους οδήγησε είτε σε διενέξεις είτε σε υποσχέσεις που ενίσχυσαν την δύναμη των πιο αντιπροσωπευτικών θεσμών και βοήθησαν στην ανάπτυξη των ισχυρότερων χρηματοοικονομικών αγορών (Huang 2010). Οι συγκεκριμένες αλλαγές υποστηρίχθηκαν από αλλαγές στις αντιλήψεις και τους κανόνες των κοινωνιών.

Από την ιστορία γίνεται επίσης αντιληπτό ότι οι αυξήσεις του πλούτου στο εμπόριο και την εξειδίκευση της κοινωνίας δημιούργησαν αυξημένη ζήτηση για προστασία περιουσιακών δικαιωμάτων (συμπεριλαμβάνοντας δικαιώματα για τον έλεγχο και την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και των ανθρώπων) τα οποία το κράτος της παραχωρεί με αντάλλαγμα τη πληρωμή φόρων. Καλό θα ήταν να τονιστεί ότι ο ρόλος του κράτους όταν είναι αρκετά ισχυρός, αυτό είναι ικανό να προστατέψει τα περιουσιακά δικαιώματα, όμως έχει και τη δύναμη απαλλοτρίωσης των δικαιωμάτων και της περιουσίας. Ωστόσο, η ανάπτυξη των ελεύθερων διεθνών αγορών μπορεί να θέσει περιορισμούς σε τέτοιες συμπεριφορές και να καταστήσει το κράτος αξιόπιστα δεσμευμένο (credible committed) απέναντι στα περιουσιακά δικαιώματα των πολιτών.

Σήμερα, τα ανεπτυγμένα κράτη είναι εκείνα που ενισχύουν τους θεσμούς προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων, παρέχουν σταθερότητα καθώς κι έναν μηχανισμό περιορισμού της δύναμης των ισχυρών αλλά και του κράτους του ίδιου. Αυτοί οι θεσμοί είναι ικανοί να διατηρήσουν τα συναλλακτικά κόστη χαμηλά, να περιορίσουν την πολιτική και οικονομική δύναμη των ισχυρών, καθώς και να δημιουργήσουν ευκαιρίες για απασχόληση και κατανάλωση ενθαρρύνοντας την επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Έτσι, υπάρχει κίνητρο να διατηρηθούν και να ενισχυθούν αυτοί οι θεσμοί. Ωστόσο αυτό δεν συμβαίνει παντού. Σε πολλά κράτη παρατηρείται διατήρηση ή και ενίσχυση των αναποτελεσματικών θεσμών θέτοντας σε κίνδυνο την οικονομία και τη δυνατότητα ανάπτυξής της.

Σε αυτό εδώ το σημείο, ανακύπτει το ερώτημα γιατί μόνο λίγες χώρες είναι ανεπτυγμένες ενώ κάποιες άλλες παρουσιάζουν υστέρηση. Η απάντηση δίνεται από τη σχολή των Νέων Θεσμικών Οικονομικών, που αναφέρει ότι τα αίτια ανάπτυξης ή υστέρησης μιας χώρας οφείλονται στην ύπαρξη του αποικιοκρατικού της παρελθόντος, στην εμφάνιση πολιτικών διενέξεων, στην κουλούρα και τις αντιλήψεις που επικρατούν στη χώρα αυτή (Shirley 2008). Οι La Porta et al. (1998), για παράδειγμα, ισχυρίζεται πως κάποιες χώρες διαμόρφωσαν ακατάλληλους θεσμούς που εμποδίζουν την ανάπτυξη γιατί τους υιοθέτησαν από τους αποικιοκράτες τους. Οι Acemoglu, Johnson

& Robinson (2001) αποδίδουν τους λόγους αυτούς στις τοπικές συνθήκες, ισχυριζόμενοι ότι ήταν αποτέλεσμα ύπαρξης σημαντικών φυσικών πόρων, τους οποίους οι αποικιοκράτες εκμεταλλεύτηκαν εισάγοντας θεσμούς οι οποίοι δεν στόχευαν στην ανάπτυξη της περιοχής αλλά στην εκμετάλλευσή της (δουλοκτημοσύνη, ιεραρχικό σύστημα εξουσιών με προνόμια και δύναμη σε τοπική ελίτ). Οι Engerman & Sokoloff (2002) με τη σειρά τους, εξηγούν τους λόγους αυτούς με τη θεσμική αλληλεπίδραση και τη δημιουργία σημαντικών συνθηκών που οδήγησαν σε εμφανείς ανισότητες μεταξύ των αποικιών. Αναφορικά με τις πολιτικές διενέξεις, σύμφωνα με τον Bates (1997) και τους Nugent & Robinson (2010), οι λόγοι αυτοί οφείλονται στο γεγονός ότι οι χώρες με πολύ μικρό πολιτικό ανταγωνισμό, επέτρεπαν στους νομοθέτες να διαμορφώνουν θεσμούς που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα των ισχυρών. Σχετικά με τους κανόνες και τις αντιλήψεις, οι North (1990) και Greif (1994) αναφέρουν ότι οι χώρες με κουλτούρα φιλόξενη σε ανάπτυξη αγορών ή εμπιστοσύνης αποθαρρύνουν τη δημιουργία θεσμών ευνοϊκών προς το εμπόριο και την επένδυση, προκαλώντας έτσι την υστέρηση.

Τα οικονομετρικά υποδείγματα που μετρούν την επιρροή των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη χρησιμοποιούν ως ερμηνευτικές μεταβλητές μεγέθη όπως α) προστασία περιουσιακών δικαιωμάτων, β) πολιτιστικές ελευθερίες, γ) πολιτικά δικαιώματα, δ) δημοκρατία και ε) θεσμούς συνεργασίας (συμπεριλαμβάνοντας την εμπιστοσύνη, τη θρησκεία, τα κοινωνικά δίκτυα), καθώς και «αρνητικά» μεγέθη που υποδηλώνουν πολιτική αστάθεια, διαφθορά, κτλ.. Όμως σε αυτή την ανάλυση ανακύπτουν κάποια προβλήματα (Αρβανιτίδης 2014). Πρώτον, κάποιες από τις ερμηνευτικές μεταβλητές μπορεί να μην αφορούν στην πραγματικότητα θεσμούς αλλά αποτελέσματα, όπως για παράδειγμα, η πολιτική σταθερότητα και η ασφάλεια των περιουσιακών δικαιωμάτων, ή πολιτικές, π.χ. εμπορικοί φραγμοί ή η νομισματική πολιτική. Δεύτερον, οι μεταβλητές αναφέρονται κυρίως σε τυπικούς θεσμούς, ενώ οι αναπτυσσόμενες χώρες λειτουργούν στη βάση άτυπων θεσμών. Τρίτον, πολλές μεταβλητές είναι ποιοτικές, βασίζονται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις και είναι μεροληπτικές. Τέλος, οι μεταβλητές είναι συνήθως σύνθετοι δείκτες οι οποίοι όχι μόνο είναι μεροληπτικοί γιατί κατασκευάζονται από οργανισμούς που έχουν προκατάληψη υπέρ της ελεύθερης αγοράς και της υπεροχής των αγγλο-αμερικάνικων θεσμών και δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε πως κάθε υπο-μεταβλητή επηρεάζει την ανάπτυξη.

Ως επιβεβαίωση των παραπάνω, θα αναφερθούν κάποια προβλήματα που αντιμετωπίσαν οι μελετητές των θεσμών και της ανάπτυξης, τα οποία είναι τα εξής :

- Οι Jutting et al. (2007) που μελέτησαν την επίδραση των θεσμών στο μανάτζμεντ των φυσικών πόρων για την ανάπτυξη της αγοράς, αντιμετώπισαν το πρόβλημα ότι παρόλο που οι θεσμοί αυτοί ήταν ακριβώς καθορισμένοι, δεν ήταν πάντα ξεκάθαροι ή μετρήσιμοι.
- Οι Rodrick et al. (2004) επισήμαναν ότι είναι δύσκολος ο προσδιορισμός των θεσμών μέτρησης της δημοκρατίας. Διατύπωσαν, όμως, παρ' όλα αυτά, την άποψη ότι τα δημοκρατικά καθεστώτα αναπτύσσονται καλύτερα ή το ίδιο καλά σε σχέση με τα απολυταρχικά λόγω υψηλού βαθμού διαφάνειας (transparency) και λογοδοσίας (accountability) όπου καθιστούν δύσκολη την προσοδοθηρία (rent-seeking) και παρέχουν ένα μεγάλο εύρος επιλογών δράσης από μέρους των ατόμων (agents), 'exit' or 'voice', που αναγκάζει τους διοικούντες (principles) να παρέχουν αξιόπιστους θεσμούς και ποιοτικές πολιτικές (διάχυση ανάπτυξης).
- Στο ίδιο πλαίσιο, οι Keefer et al (1986) τόνισαν το ρόλο των άτυπων θεσμών και υπογράμμισαν ότι τα δημοκρατικά κράτη έχουν ηγεσίες προσανατολισμένες στις πελατειακές σχέσεις και στο σχηματισμό δικτύου πελατών-ψηφοφόρων που θα τους εξασφαλίσουν την επανεκλογή τους και όχι την εφαρμογή πολιτικών κοινωνικού οφέλους ή παροχής δημοσίων αγαθών. Έτσι, οι άτυποι θεσμοί των πελατειακών σχέσεων πλήττουν τη δημοκρατία. Τονίζουν, παράλληλα ότι η έλλειψη μιας κουλτούρας εμπιστοσύνης κι αξιοπιστίας προς τους δημοκρατικούς θεσμούς, μειώνει την ενεργό συμμετοχή των πολιτικών και των γραφειοκρατών. Αναφορικά με τη δημοκρατία, αναφέρουν ότι αυτή συνίσταται και στον έλεγχο της κυβερνητικής δράσης και πως η ύπαρξη της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας δεν εγγυάται απαραίτητα την ανάπτυξη της χώρας αυτής. Διευκρινίζουν πως αν και υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις η αντιπροσωπευτική δημοκρατία μπορεί να επιφέρει την ανάπτυξη, να επιτρέψει την επιλογή θεσμών και τον περιορισμό της κυβερνητικής δράσης, υπάρχει και ο παράγοντας του ομοσπονδιακού συστήματος που μπορεί να οδηγήσει στα ίδια αποτελέσματα. Ενδεικτικά, ο Weingast (1995) αναφέρει ότι το ομοσπονδιακό σύστημα δε δρα πάντα θετικά στην ανάπτυξη, καθώς μπορεί να παράγει μεγάλα ελλείμματα στον προϋπολογισμό που την επιβραδύνουν ή την αναστρέφουν.

3.3. Συμπεράσματα

Καθώς οι αδύναμοι και ελλιπείς θεσμοί είναι αυτοί που ευθύνονται για τα προβλήματα οικονομικής υστέρησης, οι αναπτυσσόμενες χώρες πρέπει να προσανατολιστούν στην διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου το οποίο να ενθαρρύνει τις συναλλαγές, να μειώνει τα συναλλακτικά κόστη και να αυξάνει την εμπιστοσύνη των παικτών μέσα από κανόνες και θεσμούς οι οποίοι προστατεύουν αξιόπιστα την ιδιωτική περιουσία των ατόμων. Υπάρχουν όμως και χώρες οι οποίες δεν αναπτύσσονται λόγω της ύπαρξης αναποτελεσματικών θεσμών και η λύση για αυτές είναι πιθανά η αξιοποίηση της γνώσης και εμπειρία άλλων χωρών με την εισαγωγή πετυχημένων θεσμών και προσαρμογή τους στο τοπικό πλαίσιο. Σε αυτήν την κατεύθυνση σημαντικές παράμετροι είναι η διάθεση για πειραματισμό (trial and error) και η ενίσχυση του ανταγωνισμού (πολιτικού και οικονομικού) και της θεσμικής ευελιξίας (Αρβανιτίδης 2014).

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

4.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο, θα εξετάσουμε πως οι πολιτικοί θεσμοί συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη. Ως πολιτικούς θεσμούς εννοούμε κυρίως τις πολιτικές οργανώσεις/οργανισμούς που δημιουργούν και επιβάλλουν νόμους, εμπλέκονται στην άσκηση πολιτικής και παρέχουν αντιπροσώπευση για το σύνολο του πληθυσμού.

Πιο συγκεκριμένα, αναλύουμε το πώς αυτοί οι θεσμοί μπορούν να προάγουν την οικονομική ανάπτυξη δια μέσου της ύπαρξης χρηματοοικονομικής ανάπτυξης, της ενίσχυσης της δημοκρατίας και των περιουσιακών δικαιωμάτων, της διαφάνειας του εμπορίου, του πολιτικού συστήματος αλλά και μέσω της προσέγγισης της πολιτικής αγοράς.

4.2. Πολιτικοί Θεσμοί και Ανάπτυξη

Είναι σημαντικό να εξετάσουμε εδώ το ρόλο των θεσμών και την ύπαρξη ή όχι σύνδεσης μεταξύ της δημοκρατικής και της χρηματοοικονομικής διαδικασίας.

Ο Huang (2010), χρησιμοποιώντας δεδομένα από ενενήντα αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες για την περίοδο 1960-1999, αποδεικνύει ότι η βελτίωση των πολιτικών θεσμών και ο δημοκρατικός μετασχηματισμός προωθούν τη χρηματοοικονομική ανάπτυξη (τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα). Σε όλη την εργασία του υποστηρίζεται πως η δημοκρατία ενισχύει τις πολιτισμικές ελευθερίες, θέτει τα θεμέλια για τη δημιουργία σταθερών πολιτικών, προστατεύει τα περιουσιακά δικαιώματα, ενισχύει τα συμβάσεις, καταπολεμά τη διαφθορά και καταστέλλει την ανομία. Επίσης, άξιο αναφοράς είναι πως η δύναμη και πίεση κάποιων ομάδων συμφερόντων, από την άλλη πλευρά, μπορεί να καταστήσει αναποτελεσματικές κάποιες δημοκρατικές δομές, και μη βιώσιμες κάποιες πολιτικές που προωθούν την ανάπτυξη.

Γενικά οι θεσμοί προάγουν τη χρηματοοικονομική ανάπτυξη μέσω του νομικού και ρυθμιστικού συστήματος, της προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων, και της

βελτίωσης της πληροφόρησης. Επιπροσθέτως, οι επιστήμονες (Fergusson 2006, Demetriades & Hook Law 2006) τονίζουν πως η αλλαγή του καθεστώτος και η πορεία προς τη δημοκρατία είναι σημαντικά στοιχεία που μπορούν να οδηγήσουν σε χρηματοοικονομική ανάπτυξη και πως η εισαγωγή μιας θεσμικής καινοτομίας μπορεί να βελτιώσει το επενδυτικό κλίμα στην οικονομία, κάτι που εξετάζεται με τη βοήθεια χρηματοοικονομικών δεικτών.

Άλλος ένας πολιτικός θεσμός που είναι σε θέση να οδηγήσει σε χρηματοοικονομική ανάπτυξη είναι η διαφάνεια του εμπορίου μέσω της θεσμικής βελτίωσης ή αναδιάρθρωσης (Fergusson 2006). Η θεσμική αυτή αναδιάρθρωση σε μια τέτοια ανοικτή οικονομία μπορεί να αυξήσει την ιδιωτική επενδυτική πρωτοβουλία, προάγοντας την πραγματοποίηση επενδύσεων και κατά συνέπεια την ανάπτυξη.

Ένα άλλο θέμα το οποίο είναι άξιο προσοχής και μελέτης, είναι ότι η βελτίωση των αγορών δεν απαιτεί μόνο την ύπαρξη ενός καλοσχεδιασμένου θεσμικού συστήματος αλλά και την ύπαρξη θεσμικών ρυθμίσεων που να περιορίζουν το κράτος από τη δυνατότητα δήμευσης του πλούτου των πολιτών (Ramirez de la Cruz 2009). Κάποιοι (Ramirez de la Cruz 2009, Huang 2010) ισχυρίζονται ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω πολιτικών δομών ή οργανισμών, οι οποίοι θα υποχρεώνουν το κράτος να σέβεται τα πολιτικά και τα οικονομικά δικαιώματα. Σ' αυτό το πλαίσιο ο Weingast (1995) εστιάζει στο ρόλο του φεντεραλισμού για την προστασία των αγορών στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και την Αγγλία και αποδεικνύει ότι αυτό είναι το κύριο συστατικό που προκαλεί την ανάπτυξη.

Αναφορικά με τη μορφή του πολιτικού συστήματος που απαιτείται ώστε να βελτιωθούν οι αγορές, χρειάζεται ο ορθός σχεδιασμός των πολιτικών θεσμών που υποχρεώνουν το κράτος να διατηρεί θεσμούς που ίσως περιορίζουν την δύναμη του στην οικονομία (Weingast 1995). Αυτοί οι θεσμοί θέτουν περιορισμούς οι οποίοι πρέπει να τηρούνται από τις κυβερνήσεις, δίνοντας προσοχή όχι μόνο στο πλαίσιο της αναδιάρθρωσης αλλά και στο πώς αυτός ο πολιτικός θεσμός μπορεί να εξελιχθεί στο μέλλον. Άλλοι (Huang 2010, Ramirez de la Cruz 2009) θεωρούν πως για την επίτευξή του, σημείο έναρξης είναι το σύνταγμα το οποίο στην ουσία είναι εκείνο το σύνολο των θεσμών που καθοδηγούν τη λήψη των αποφάσεων από το κράτος και εξειδικεύουν τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος.

Τέλος ο Ramirez de la Cruz (2009) αναφέρει ότι σε τοπικό επίπεδο τα περιουσιακών δικαιωμάτων και οι ομάδες πίεσης καθοδηγούνται από μια πολιτική η οποία περιλαμβάνει έμμεσα τους θεσμούς, οι οποίοι επηρεάζουν τόσο τους διαμορφωτές τις οικονομικής πολιτικής όσο και τις διάφορες ρυθμίσεις. Παρατέθηκε επίσης και η προσέγγιση της πολιτικής αγοράς, η οποία συνδύασε κάποιες θεωρίες πολιτικής οικονομίας περιουσιακών δικαιωμάτων με το πλαίσιο των ομάδων πίεσης. Η προσέγγιση της πολιτικής αγοράς υποστηρίζει ότι οι πολιτικοί θεσμοί κινητοποιούν τις ομάδες πίεσης να αθροίσουν τις ζητήσεις στην πολιτική αγορά ώστε αυτές να συμφωνούν με την επιθυμία των τοπικών πολιτικών φορέων να προσφέρουν τις προτιμώμενες πολιτικές.

4.3. Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό, αρχικά γίνεται μια διερεύνηση της σχέσης μεταξύ δημοκρατίας και χρηματοοικονομικής ανάπτυξης και συμπεραίνεται ότι η βελτίωση των πολιτικών θεσμών και πιο συγκεκριμένα της δημοκρατίας προάγει έστω και βραχυπρόθεσμα την ανάπτυξη. Η δημοκρατία ενισχύει τις πολιτισμικές ελευθερίες, θέτει θεμέλια δημιουργίας σταθερών πολιτικών, προστατεύει τα περιουσιακά δικαιώματα, ενισχύει τη δυνατότητα ασφαλών συμβάσεων, και περιορίζει τη διαφθορά και την ανομία. Ένας ακόμη παράγοντας που προάγει την ανάπτυξη και αποτελεί πολιτικό θεσμό είναι η διαφάνεια του εμπορίου που προωθείται μέσα από τη θεσμική αναδιάρθρωση, αυξάνοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία και παρέχοντας κίνητρο για επενδύσεις. Άλλος ένας παράγοντας είναι η διαφάνεια και εύρυθμη λειτουργία των αγορών η οποία δεν απαιτεί μόνο ένα καλοσχεδιασμένο σύστημα, αλλά και την ύπαρξη μιας πολιτικής δομής που να περιορίζει τη δύναμη του κράτους και της δυνατότητάς του για δήμευση του πλούτου των πολιτών. Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται κατανοητό ότι ο φεντεραλισμός προστατεύει τις αγορές και προωθεί την ανάπτυξη.

5.1. Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με την έννοια της διαφθοράς, τη σχέση της με τους θεσμούς και την οικονομική ανάπτυξη. Η διαφθορά ορίζεται είτε ως την εκμετάλλευση ενός πολίτη από έναν δημόσιο υπάλληλο ο οποίος λαμβάνει δωροδοκίες από αυτόν, εκμεταλλευόμενος τη θέση του για ίδιους σκοπούς, είτε ως τη πώληση από τους κυβερνώντες της κυβερνητικής περιουσίας για τη ικανοποίηση των ατομικών τους ωφελειών. Όπως θα δούμε, κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι η διαφθορά αποθαρρύνει και κάποιοι άλλοι ότι ενθαρρύνει τη διαδικασία της ανάπτυξης.

5.2. Θεσμοί, Διαφθορά και Ανάπτυξη

Ο Werlin (1973) όρισε τη διαφθορά ως τη χρήση ενός δημόσιου αξιώματος για την κάλυψη ιδιωτικών αναγκών, ενώ οι Blackburn, Bose & Haque (2004) ως την εκμετάλλευση των πολιτών από τους δημοσίους υπαλλήλους προς όφελος τους, ενώ σε αυτό συμπεριλαμβάνουν και την κυβερνητική διαφθορά η οποία αφορά την εκποίηση κρατικής περιουσίας από κυβερνώντες ή πολιτικούς για όφελος των ιδίων.

Υπό αυτό το πρίσμα, η διαφθορά μπορεί να ξεκινήσει από οποιοδήποτε πρόσωπο εμπλέκεται σ' αυτή (δηλαδή είτε από το δημόσιο υπάλληλο είτε από τον πολίτη). Αν αυτή ξεκινήσει από το δημόσιο υπάλληλο, τότε αυτός θα ζητήσει αμοιβή (δωροδοκία) από τον πολίτη πριν τη διεκπεραίωση του υπηρεσιακού του καθήκοντος. Σ' αυτή τη περίπτωση ο υπάλληλος μπορεί να αρνηθεί να εξυπηρετήσει τον πολίτη εάν ο δεύτερος δεν του παρέχει τη δωροδοκία που ζητά. Εκείνη τη στιγμή, ο υπάλληλος υιοθετεί μια παράνομη συμπεριφορά, αρνούμενος την εκτέλεση του υπηρεσιακού του καθήκοντος και εκμεταλλευόμενος τη θέση που αυτός κατέχει. Σε αντίθετη περίπτωση, αν η διαφθορά ξεκινήσει από τον πολίτη που προσφεύγει σε μια δημόσια υπηρεσία προς εξυπηρέτηση, αυτός με ιδιωτική του πρωτοβουλία ίσως προτείνει την παροχή δωροδοκίας στον υπάλληλο του δημοσίου τομέα, φοβούμενος μήπως ο υπάλληλος δεν τον εξυπη-

ρετήσει. Αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια του υπαλλήλου αν θα δεχθεί ή όχι τη δωροληψία (αν τη δεχθεί υπάρχει διαφθορά ενώ αν δε τη δεχθεί τότε αυτή δε παρατηρείται).

Καλό θα ήταν να τονιστεί ότι η διαφθορά στο δημόσιο τομέα δεν παρατηρείται μόνο στην περίπτωση χαμηλών μισθών και ελλιπή ελέγχου αλλά και όταν η γραφειοκρατία μέσω της νομοθεσίας δίνει προνόμια σε συγκεκριμένα άτομα ή όταν τα κόστη παρακολούθησης που επιβάλλονται από τη κυβέρνηση στο δημόσιο τομέα είναι υψηλά. (Melgar et al. 2009)

Επομένως, η διαφθορά αφορά στην παράνομη, κακή και μη ειλικρινή συμπεριφορά των ατόμων που κατέχουν θέσεις ισχύος και αυτή τους η συμπεριφορά αποσκοπεί στην επίτευξη του ατομικού τους οφέλους. Ωστόσο, η προσέγγιση της διαφθοράς αφορά τη προθυμία παροχής ενός ατόμου μιας δωροδοκίας στον αρμόδιο φορέα, ώστε να εξυπηρετηθεί και να λάβει ιδιαίτερης μεταχείρισης. Η προσέγγιση της διαφθοράς δημιουργεί μια κουλτούρα μη αξιοπιστίας προς τους θεσμούς καθώς και μια κουλτούρα δωροδοκίων, γεγονός που επαυξάνει τη διαφθορά. Αυτή εν συνεχεία, δημιουργεί θεσμική μη σταθερότητα και περιορισμός στις σχέσεις των ατόμων, του κράτους και των θεσμών.

Στο πλαίσιο αυτό οι Meglar, Rossi & Smith (2009) προσπάθησαν να απαντήσουν σε δυο ερευνητικά ερωτήματα αναφορικά με τη προσέγγιση της διαφθοράς. Αυτά είναι τα εξής: «ποια είναι εκείνα τα ατομικά χαρακτηριστικά που οδηγούν στην υιοθέτηση συμπεριφορών διαφθοράς, και «υπάρχει σχέση που να συνδέει τη μακροοικονομικά χαρακτηριστικά και την επίδοση μιας χώρας και τη διαφθορά που παρατηρείται σε αυτήν;». Για να απαντήσουν στο πρώτο ερώτημα, χρησιμοποίησαν δεδομένα από τριάντα τέσσερις χώρες από το 2004 International Social Survey Program (ISSP) (Βραζιλία, Μεξικό, Βενεζουέλα, Πολωνία, Βουλγαρία, Ισραήλ, Σλοβακία, Φιλιπίνες, Νότια Κορέα, Σλοβενία, Τσεχία, Πορτογαλία, Χιλή, Ουρουγουάη, Λετονία, Ιαπωνία, Ουγγαρία, Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, Καναδάς, Γαλλία, Ιρλανδία, Γερμανία, Ισπανία, Σουηδία, Αυστρία, Ελβετία, Νορβηγία, Κύπρος, Ολλανδία, Νέα Ζηλανδία, Φιλανδία και Δανία) τα οποία ανέλυσαν οικονομετρικά, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως οι γυναίκες, οι διεξυγμέννοι, οι άνεργοι, και αυτοί που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα ή είναι αυτοαπασχολούμενοι είναι πιο επιρρεπείς στο να δεχθούν δωροδοκίες, ενώ οι άντρες, οι παντρεμένοι, αυτοί που εργάζονται με πλήρες ωράριο, είναι θρησκευόμενοι και έχουν σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο είναι λιγότερο επιρρεπείς. Όσον

αφορά δεύτερο ερώτημα, οι δυο ερευνητές κατέληξαν πως η μακροοικονομική αστάθεια και η οι εισοδηματικές ανισότητες αυξάνουν τη ροπή για διαφθορά, ενώ η οικονομική επίδοση της χώρας τη μειώνει. Έτσι, η Λατινική Αμερική, οι Ασιατικές χώρες και τα πρώην σοσιαλιστικά κράτη είναι εκείνα στα οποία παρατηρείται υψηλή διαφθορά, ενώ στις ευρωπαϊκές χώρες και στις πρώην αγγλοσαξονικές κοινωνίες παρατηρούνται τα αντίθετα αποτελέσματα (χαμηλή διαφθορά).

Με τη σειρά τους οι Getz & Volkema (2001) βασιζόμενοι στο επιχείρημα ότι η διαφθορά εμποδίζει το εμπόριο και την οικονομική ανάπτυξη, ανέπτυξαν ένα μοντέλο που ενσωματώνει κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που αφορούν τη διαφθορά. Από την ανάλυση βρέθηκε ότι η οικονομική ανισότητα και η διαφθορά συνδέονται με θετική σχέση, ενώ η διαφθορά έχει μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση με τον πλούτο. Επίσης, συμπέραναν ότι η αποφυγή της αβεβαιότητας μετριάζει τη σχέση μεταξύ δύναμης και διαφθοράς τη στιγμή που η δύναμη και η αποφυγή της αβεβαιότητας σχετίζονται θετικά με τη διαφθορά.

Συμπερασματικά οι Getz & Volkema (2001) αναφέρουν πως η διαφθορά μπορεί να περιορίζει αλλά μπορεί και να προάγει την ανάπτυξη. Όσον αφορά το δεύτερο, η διαφθορά ενισχύει την ευελιξία, μειώνοντας π.χ. τα εμπόδια εισόδου μιας επιχείρησης σε μια αγορά μέσα από τη παροχή δωροδοκιών στα αρμόδια άτομα. Οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών συχνά επιβάλλουν ρυθμίσεις και ελέγχους που δημιουργούν αβεβαιότητα αλλά και εμπόδια εισόδου στις επιχειρήσεις που θέλουν να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα. Όμως η παροχή δωροδοκιών από τις επιχειρήσεις στους υπαλλήλους για την έκδοση παραδείγματος χάριν μιας άδειας λειτουργίας της επιχείρησης στη χώρα, ίσως να κάνει τους γραφειοκράτες να παραβλέπουν αυτές τις ρυθμίσεις, ελαχιστοποιώντας την αβεβαιότητα και παρέχοντας ενίσχυση σ' αυτές τις επιχειρήσεις που τους παρέχουν δωροδοκίες. Σε περίπτωση που υπάρχουν πολλές επιχειρήσεις που επιθυμούν να αποκτήσουν την άδεια αυτή, αλλά μόνο μία άδεια μπορεί να εκδοθεί και στο σύστημα υπάρχει διαφθορά, η άδεια θα δοθεί σε εκείνη την επιχείρηση η οποία θα είναι πιο αποτελεσματική, παρέχοντας τη μεγαλύτερη δωροδοκία. Στη βάση της λογικής ότι αυτή η επιχείρηση εφόσον είναι σε θέση να δώσει υψηλή δωροδοκία, θα μπορεί να αναπτύξει επιχειρηματικές δραστηριότητες ικανές να συνεισφέρουν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Από την άλλη πλευρά, η διαφθορά μπορεί να θεωρηθεί αρνητικό στοιχείο για μια οικονομία και οι ηγέτες πρέπει να καταβάλλουν προσπάθειες καταστολής της. Παράλληλα, η ποσοτικοποίηση του οικονομικού κόστους της διαφθοράς είναι εξαιρετικά δύσκολη γιατί οι συναλλαγές διαφθοράς συντελούνται μυστικά. Η διαφθορά από τη φύση της ενέχει κόστη ευκαιρίας υπό την έννοια ότι οι χρηματικές ροές που υπήρξαν σε αυτή με τη μορφή δωροδοκιών δε δόθηκαν για παραγωγική χρήση. Επίσης, η ύπαρξη της μπορεί να εισάγει τους εμπλεκόμενους σε αυτή σε ένα σύστημα παροχής αλλά και λήψης δωροδοκιών, δημιουργώντας αρνητικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στην οικονομία, στην ανταγωνιστικότητα, στις δημοσιονομικές λειτουργίες, στις επιδράσεις χρέους καθώς και στην επένδυση. Επιπλέον, η διαφθορά είναι πιθανόν να δημιουργήσει και να εδραιώσει την αντίληψη πως μόνο οι διεφθαρμένες επιχειρήσεις επιτυγχάνουν τους στόχους τους, μειώνοντας την αβεβαιότητα τους, χωρίς να τίθεται κίνδυνος αντίχρευσσης της διεφθαρμένης δράσης τους ή δίχως αυτές να φοβούνται για την επιβολή τιμωρίας.

Τέλος, καλό θα ήταν να διευκρινιστεί ξανά ότι η διαφθορά αποτελεί για τους ερευνητές ένα ισχυρό θέμα αντιπαράθεσης, καθώς κάποιοι υποστηρίζουν ότι αυτή εμποδίζει την διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι η διαφθορά σε κάποιες περιπτώσεις την προάγει.

Ας περάσουμε τώρα στο θέμα διαφθορά ως πώληση κρατικής περιουσίας από την κυβέρνηση για ίδιον όφελος. Ο Aidt (2009) την ορίζει υπό την στενή έννοια ως στοιχείο που βοηθά τους επιχειρηματίες σε ορισμένες περιστάσεις να αποκτήσουν πλούτο και υπό την ευρεία έννοια ως εμπόδιο της οικονομικής ανάπτυξης. Καταλήγει μέσα από την ανάλυση του, ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ της μεγέθυνσης σε κατά κεφαλήν πλούτο και της διαφθοράς.

Καλό θα ήταν να τονιστεί ότι οι οικονομολόγοι που θεωρούν τη διαφθορά ως εμπόδιο για τη διαδικασία της ανάπτυξης, τη θεωρούν επίσης ως αιτία ύπαρξης χαμηλών εισοδημάτων, αιτία δημιουργίας φτώχειας, και πιστεύουν ότι όταν αυτή παρατηρείται στην οικονομία σε υψηλά επίπεδα, αυτό αποτελεί ένδειξη έλλειψης πολιτικής λογοδοσίας και σεβασμού των περιουσιακών δικαιωμάτων τα οποία οδηγούν στην παρεμπόδιση της οικονομικής ανάπτυξης (Getz et al. 2001). Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και οι οικονομολόγοι (Melgar et al. 2009) οι οποίοι υποστηρίζουν ότι σε μερικές περι-

πτώσεις η διαφθορά βοηθά τη διαδικασία της ανάπτυξης, μέσα από τη δημιουργία ευελιξίας όπου παρακάμπτονται οι κυβερνητικές αποτυχίες του ιδιωτικού τομέα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι αυτό του «γρήγορου χρήματος», στο οποίο το «γρήγορο χρήμα» δίνεται από τους επιχειρηματίες στους πολιτικούς για την επιτάχυνση των γραφειοκρατικών διαδικασιών.

Η διαφθορά αρκετές φορές θέτει σε κίνδυνο τις διαδικασίες οικονομικής αναδιάρθρωσης. Οι Broadman & Recanatini (2001) υπό αυτό το πρίσμα δημιούργησαν στη μελέτη τους ένα πλαίσιο βασικών θεσμών της αγοράς οι οποίοι στην ουσία είναι προσδιοριστικοί παράγοντες της αύξησης πλούτου δίχως προσοδοθηρικές (rent-seeking) ή παράνομες συμπεριφορές. Κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η αύξηση των εισοδημάτων δίχως δωροδοκίες και διαφθορά επιτυγχάνεται μέσα από τη δημιουργία ενός καλά εδραιωμένου συστήματος θεσμών της αγοράς που χαρακτηρίζεται από διαφανείς κανόνες, ισχυρούς μηχανισμούς ελέγχου και ύπαρξης υγιούς ανταγωνιστικού περιβάλλοντος. Σε αντίθεση, ευκαιρίες και κίνητρα για διαφθορά εντοπίζονται όταν υπάρχουν εμπόδια εισόδου για νέες επιχειρήσεις στον κλάδο και τίθενται περιορισμοί στις υπάρχουσες επιχειρήσεις.

5.3. Συμπεράσματα

Η διαφθορά αναφέρεται στην εκμετάλλευση των πολιτών από τους δημοσίους υπαλλήλους λόγω της θέσης που κατέχουν. Αυτή μπορεί να ξεκινήσει είτε από τον υπάλληλο, ο οποίος θα ζητήσει δωροδοκία για την άσκηση του καθήκοντός του είτε από τον πολίτη ο οποίος θα προθυμοποιηθεί να δωροδοκήσει τον υπάλληλο προκειμένου να εξυπηρετηθεί δημιουργώντας στρεβλώσεις στην οικονομία (σ' αυτήν τη περίπτωση η ύπαρξη ή όχι διαφθοράς εξαρτάται από τη στάση του υπαλλήλου προς τη δωροδοκία). Η διαφθορά αποτελείται από την προθυμία πληρωμής δωροδοκίας ενός ατόμου ώστε να εξυπηρετηθεί και αποτελεί υποσύνολο της έννοιας της διαφθοράς. Και οι δυο έννοιες οδηγούν στη δημιουργία ενός κλίματος μη αξιοπιστίας των θεσμών.

Η διαφθορά θεωρείται άλλοτε ως θετικό και άλλοτε ως αρνητικό στοιχείο για την οικονομική ανάπτυξη. Η θετική διάσταση είναι ότι προσφέρει ευελιξία σε έναν κόσμο περιορισμών και αβεβαιότητας και έτσι συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη. Η αρνητική διάσταση έγκειται στο γεγονός ότι δαπανούνται πόροι που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε παραγωγικές επενδύσεις, ενώ συνάμα εδραιώνεται η αντίληψη ότι

οι οικονομικοί παράγοντες μπορούν να ικανοποιήσουν τους στόχους τους χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα χωρίς να φοβούνται την επιβολή κυρώσεων και ποινών. Η αντιμετώπιση του προβλήματος της διαφθοράς επιτυγχάνεται με ρυθμίσεις και θεσμούς που προάγουν την ελεύθερη αγορά (κανόνων, ελέγχων, διαφάνειας, υγιούς ανταγωνισμού).

6.1. Εισαγωγή

Σε μια κοινωνία παρατηρούνται τόσο τυπικοί όσο και άτυποι θεσμοί. Οι πρώτοι αφορούν κανόνες που σχεδιάζονται και επιβάλλονται από το κράτος, ενώ οι δεύτεροι κανόνες που διαμορφώνονται από την κοινωνία. Σε αυτό το κεφάλαιο, θα αναλυθεί το πώς οι τυπικοί και οι άτυποι θεσμοί (είτε μόνο οι μεν, είτε μόνο οι δε, είτε και οι δυο) προάγουν την ανάπτυξη.

6.2. Τυπικοί και άτυποι θεσμοί και Ανάπτυξη

Οι θεσμοί είναι τυπικοί και άτυποι κανόνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις αλληλεπίδρασης και συμπεριφοράς των ατόμων και συμβάλλουν στη διαδικασία της ανάπτυξης.

Οι τυπικοί θεσμοί αφορούν ρυθμίσεις και κανόνες που διαμορφώνονται στα πλαίσια οργανωμένων κρατών. Υπό αυτήν την έννοια μπορούμε να πούμε ότι έχουν τη μορφή κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ κράτους και πολιτών για παροχή προστασίας έναντι φόρων. Οι τυπικοί θεσμοί ταξινομούνται σε πολιτικούς, που αφορούν διαδικασίες διακυβέρνησης, και σε οικονομικούς που αφορούν τη διαμόρφωση και επιβολή των περιουσιακών δικαιωμάτων και την οργάνωση των αγορών (North 1990). Γενικά η Νέα Θεσμική Οικονομική πιστεύει ότι οι τυπικοί θεσμοί είναι απεικόνιση των άτυπων και πως και οι δυο συνεξελίσσονται και αλληλοσυμπληρώνονται.

Ιστορικά, ωστόσο, οι άτυποι θεσμοί προϋπάρχουν της δημιουργίας των κρατών, ρυθμίζοντας τις σχέσεις σε μικρές κοινωνίες και ομάδες ανθρώπων. Ο North συζητά σε μικρό βαθμό τα χαρακτηριστικά και τους μηχανισμούς δημιουργίας και αλλαγής των άτυπων θεσμών, κατατάσσοντάς τους στο αντικείμενο ενδιαφέροντος όχι των οικονομικών αλλά των κοινωνικών επιστημών. Γι' αυτόν, οι άτυποι θεσμοί είναι στην ουσία κοινωνικές συμβάσεις, ηθικές αξίες, ήθη και έθιμα που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή και προσδιορίζουν τη θέση, το ρόλο, και τις υποχρεώσεις του ατόμου μέσα στην κοινωνία στην οποία ανήκει. Ωστόσο παραδέχεται ότι για τον σχεδιασμό ενός τυπικού θεσμού είναι απαραίτητη η κατανόηση και η σύνδεσή του με τους άτυπους θεσμούς, τις κοινωνικές αξίες και τα πιστεύω μιας χώρας.

Ο Pande (2005) από την άλλη, αναφέρει πως οι θεσμοί δεν σχεδιάζονται και σε περίπτωση που αυτοί σχεδιαστούν, ο σχεδιασμός τους διαφέρει από την εφαρμογή τους. Σύμφωνα με αυτόν, οι άνθρωποι πρέπει να εστιάζονται στην ύπαρξη εκείνων των θεσμών που θα φέρουν σίγουρα και όχι αβέβαια αποτελέσματα. Με τη σειρά του ο Platteau (1994) τονίζει πως η οικονομική εξειδίκευση απαιτεί καλά ορισμένα δικαιώματα τα οποία εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου. Αναφέρει επίσης, ότι η θέση κάποιου ατόμου σε σχέση με τους άλλους στην κοινωνία εξαρτάται από τις ιστορικά διαμορφωμένες σχέσεις δύναμης των μελών της καθώς και από τη κουλτούρα, οι οποίες ενδέχεται να αλλάζουν καθώς το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο μεταβάλλεται.

Οι Casson, Della Giusta & Kambhampati (2010) επιχειρούν μια βιβλιογραφική ανασκόπηση αναφορικά με τη θεσμική αλλαγή και το ρόλο των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη, συζητώντας τους ρόλους και τις αλληλεπιδράσεις των τυπικών και των άτυπων θεσμών σ' αυτή. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητές εξετάζουν το πώς οι άτυποι θεσμοί (θρησκεία, κοινωνική τάξη) επηρεάζουν τους τυπικούς θεσμούς και την πρόσβαση στους πόρους και αναλύουν το πώς οι δεύτεροι επηρεάζουν τη μεγέθυνση/ανάπτυξη μιας χώρας. Επίσης εντοπίζουν ερευνητικά κενά αναφορικά με τη σχέση μεταξύ άτυπων και τυπικών θεσμών και οικονομικής ανάπτυξης που υπάρχουν στη βιβλιογραφία. Αυτά είναι:

1. Δεν ορίζονται ξεκάθαρα ο ρόλος των τυπικών και των άτυπων θεσμών στη διαδικασία της ανάπτυξης. Οι περισσότερες μελέτες εστιάζουν στους τυπικούς θεσμούς (πολιτικούς ή οικονομικούς) ενώ ελάχιστοι ερευνητές ενδιαφέρονται για τον ρόλο των άτυπων δεσμών στη διαδικασία.
2. Δίνεται έμφαση στην επίδραση των θεσμών στην οικονομία, χωρίς να διερευνάται η επιρροή των θεσμών στην ποιότητα και τη βιωσιμότητα άλλων θεσμών.
3. Κατά βάση διερευνάται ο ρόλος των θεσμών στην οικονομική μεγέθυνση και όχι στην οικονομική ανάπτυξη, έτσι ζητήματα όπως φτώχεια, ανισότητα και ευημερία γενικά παραβλέπονται.

Οι Savoia, Easaw & McKay (2010) είναι από τους λίγους που εξετάζουν τη σχέση μεταξύ ανισότητας, δημοκρατίας και θεσμών. Συμπεραίνουν ότι αν η θεσμική ποιότητα είναι υπαίτια για την ύπαρξη και τη διατήρηση της φτώχειας, αυτή ως ένα σημείο προσ-

διορίζεται από την έλλειψη μετοχικού κεφαλαίου στην κοινωνία. Οικονομίες στις οποίες υπάρχουν ανισότητες, αναπτύσσουν αναποτελεσματικούς και εκμεταλλευτικούς θεσμούς. Βασική αιτία σε τέτοιες οικονομίες είναι η δημοκρατία η οποία δε μεριμνά για την εξάλειψη των ανισοτήτων, λόγω παρεμπόδισης των ελίτ. Πιο συγκεκριμένα, η σχέση μεταξύ δημοκρατίας και ανισότητας είναι σημαντική καθώς η ανισότητα σχεδιάζει και σχεδιάζεται από πολιτικούς θεσμούς.

Οι Granville & Leonard (2010) παρέχουν μια παραδοσιακή ανάλυση της επίδρασης του ρόλου των θεσμών που προωθούν τη μεγέθυνση σε μία μεταβατική οικονομία, όπου νέοι θεσμοί εμφανίζονται και οι παλιοί θεσμοί αντικαθίστανται. Εξετάζοντας τη περίπτωση της Ρωσίας, αυτοί συμφωνούν ότι η δημιουργία χρήματος προκλήθηκε από μια αυξημένη ανεκτικότητα των θεσμών της αγοράς. Η μετάβαση σε αυτή έγινε με κάποιες περιοχές να έχουν τους παλιούς θεσμούς την ίδια στιγμή που κάποιες άλλες είχαν ήδη υιοθετήσει τους νέους θεσμούς της αγοράς. Αυτό που στην ουσία εφάρμοσαν στις χωρικές διαφορές ήταν να συμπεριλάβουν το ρόλο της τοπικής προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων και την προστασία των ομοσπονδιακών νόμων και ρυθμίσεων στην ώθηση της αύξησης της καινοτομίας και της μεγέθυνσης στις περιοχές αυτές.

Από την άλλη ο Harris (1970) εστιάζει στους άτυπους θεσμούς. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίζει το ρόλο της άτυπης εργασίας ως θεσμό διαχείρισης συγκρούσεων που παρέχει ένα ψέγμα ευημερίας σε ένα τυπικό δίκτυο στο οποίο δεν υπάρχει ευημερία.

Ομοίως, οι Crost & Kambhampati (2010) εστιάζουν στο ρόλο των άτυπων θεσμών (κοινωνική τάξη και θρησκεία) αλλά και των τυπικών θεσμών (δημοκρατία) στην ύπαρξη και την ποιότητα παροχής μιας εκπαιδευτικής υποδομής που από μόνη της αποτελεί ένα θεσμό. Συμπεραίνουν ότι τόσο οι τυπικοί όσο και οι άτυποι θεσμοί προάγουν την εκπαίδευση και τη δημοκρατία και ωθούν στην οικονομική ανάπτυξη.

Με τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ τυπικών θεσμών και ανάπτυξης ασχολούνται οι Bjornskov, Dreher, Fischer, & Justina (2010). Εξετάζοντας διάφορους θεσμούς, βρίσκουν ότι σε χώρες χαμηλού εισοδήματος, οι επιδράσεις των οικονομικών θεσμών είναι ισχυρότερες από τις επιδράσεις των πολιτικών θεσμών στην ανάπτυξη, ενώ σε χώρες μεσαίου και υψηλού εισοδήματος η ανάπτυξη προάγεται κυρίως από τους πολιτικούς θεσμούς.

Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο κυμαίνονται και οι Davis & Trebilcock (1999), οι οποίοι όμως διερευνούν τη σχέση μεταξύ των νομικών θεσμών και της ανάπτυξης. Στο άρθρο τους διατυπώνουν μια σειρά από ερωτήματα τα οποία, όπως οι ίδιοι αναφέρουν απαντούν σε έναν ιδεατό βαθμό, και δεν γνωρίζουν αν ποτέ πρόκειται να απαντηθούν. Αυτά είναι:

- Μπορούν οι τυπικοί νομικοί θεσμοί να συνεισφέρουν σημαντικά στις αναπτυξιακές προοπτικές μιας αναπτυσσόμενης χώρας;
- Ενώ οι νομικοί θεσμοί και οι νόμοι είναι προσδιοριστικοί παράγοντες των προοπτικών ανάπτυξης μιας χώρας, ποιοι είναι οι παράγοντες εκείνοι που εξηγούν το γιατί κάποιες χώρες έχουν διαχρονικά φτωχό «νομικό κεφάλαιο»;
- Οι χώρες με φτωχό «νομικό κεφάλαιο», τι στρατηγικές αναδιάρθρωσης μπορούν να ακολουθήσουν ώστε να αυξήσουν το «νομικό κεφάλαιο» τους και να προάγουν την ανάπτυξη;

Επίσης, χρησιμοποιώντας διάφορες θεωρίες προσπαθούν να εντοπίσουν εκείνους τους νόμους και τους νομικούς θεσμούς που είναι δυνατόν να σχηματίσουν ένα ισχυρό νομικό σύστημα σε μια χώρα, το οποίο θα αναδειχθεί σε προσδιοριστικό παράγοντα της ανάπτυξης στη χώρα αυτή.

6.3. Συμπεράσματα

Οι θεσμοί ως τυπικοί αλλά και ως άτυποι κανόνες είναι δυνατόν να συμβάλλουν στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς αυτοί αντικατοπτρίζουν είτε τους θεσμούς που επιβάλλονται από το κράτος είτε αυτούς που επιβάλλονται την κοινωνία αντίστοιχα. Η εφαρμογή αυτών των δύο ειδών θεσμών είναι δυνατόν να διαφέρει από τον σχεδιασμό τους. Παράλληλα, η επιβολή των θεσμών προάγει την εκπαίδευση και μπορεί να συμβάλλει μέσω της δημοκρατίας στην καταπολέμηση των κοινωνικών ανισοτήτων σε μια κοινωνία.

7.1. Εισαγωγή

Ένα από τα βασικά ερωτήματα της οικονομικής επιστήμης είναι ποιοι παράγοντες, μηχανισμοί και διαδικασίες αυξάνουν την παραγωγικότητα και οδηγούν στην οικονομική ανάπτυξη. Η παρούσα εργασία ανακοπεί τη βιβλιογραφία σε μια προσπάθεια να διερευνήσει το ζήτημα και να αναδείξει το σημαντικό ρόλο που οι θεσμοί παίζουν στο πλαίσιο αυτό. Στο παρόν κεφάλαιο παραθέτουμε τα βασικά συμπεράσματα που προέκυψαν, εντοπίζουμε κάποια προβλήματα αναφορικά με τη σχέση θεσμών και ανάπτυξης και προτείνουμε τρόπους διαχείρισής τους. Τέλος συζητούμε ενδεικτικές προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

7.2. Συμπεράσματα και προτάσεις

Η οικονομική ανάπτυξη διαφέρει από τη μεγέθυνση, καθώς η δεύτερη αφορά απλά αύξηση των εισοδημάτων, ενώ η πρώτη συζητά τις απαιτούμενες διαρθρωτικές αλλαγές που απαιτούνται ώστε να επιτευχθεί το πρώτο. Σε αυτό το πλαίσιο οι θεσμοί και το θεσμικό πλαίσιο μια οικονομίας αποτελούν βασική συνιστώσα.

Διάφορες θεωρίες έχουν αναπτυχθεί αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη και τον ρόλο των θεσμών. Από αυτές, η Νέα Θεσμική προσέγγιση αξίζει ιδιαίτερης προσοχής λόγω της συνοχής και της εστίασης που προσφέρει.

Τα Νέα Θεσμικά Οικονομικά βλέπουν τους θεσμούς ως «κανόνες» που ρυθμίζουν τις σχέσεις αλληλεπίδρασης και συμπεριφοράς των ατόμων, και τις θεσμικές αλλαγές ως συσσωρευτικό αποτέλεσμα μικρών αλλαγών όπου οι παίκτες (οργανισμοί) μεταβάλλουν τους κανόνες για να ικανοποιήσουν καλύτερα τους στόχους τους και να αυξήσουν τα οφέλη τους. Οι κανόνες ταξινομούνται σε *πολιτικούς*, που αφορούν διαδικασίες και τον τρόπο διακυβέρνησης ενός κράτους, σε *οικονομικούς*, που αφορούν τη διαμόρφωση και επιβολή περιουσιακών δικαιωμάτων και την αποτελεσματική οργάνωση των αγορών, και σε *άτυπους*, που προσδιορίζουν τη θέση, τις υποχρεώσεις και τις σχέσεις του ατόμου μέσα στην κοινωνία στην οποία ανήκει. Κατάλληλοι θεσμοί που αυξάνουν την πληροφόρηση, μειώνουν τα κόστη αλληλεπίδρασης (τα επονομαζόμενα συναλλα-

κτικά κόστη), ενθαρρύνουν τις συναλλαγές, προάγουν τη συνεργασία και διαμορφώνουν ένα ευρύτερο πλαίσιο αξιόπιστης διακυβέρνησης (όπου το κράτος δεσμεύεται να σεβαστεί την ατομική ιδιοκτησία και τα δικαιώματα των πολιτών), οδηγούν αναπόδραστα στην ανάπτυξη και την ευημερία.

Καλό θα ήταν σε αυτό το σημείο να συνοψιστούν οι παράγοντες που προάγουν την ανάπτυξη. Η συμβατική οικονομική θεωρία διατείνεται ότι σημαντικό ρόλο παίζουν οι επενδύσεις, το φυσικό και το ανθρώπινο κεφάλαιο, η μακρο-οικονομική κατάσταση, οι εξαγωγές, η παραγωγική δομή της οικονομίας και οι φυσικοί πόροι μιας χώρας. Ατέλειες και ελλείψεις στα παραπάνω οδηγούν στην οικονομική συρρίκνωση και μαρasmus. Ωστόσο, όλα έχουν τη βάση τους σε θεσμικές ατέλειες. Έλλειψη κεφαλαίου και επενδύσεων οφείλονται στην αδυναμία να προστατευθούν τα περιουσιακά δικαιώματα (αστάθεια ή ασάφεια του θεσμικού πλαισίου), στην ύπαρξη υψηλών συναλλακτικών κοστών, στην ανυπαρξία κινήτρων, την έλλειψη εμπιστοσύνης και τη διαφθορά. Σε κράτη χωρίς ισχυρό και αξιόπιστο θεσμικό πλαίσιο, το μορφωμένο εργατικό δυναμικό επιδίδεται σε προσοδοθηρικές και μη-παραγωγικές δράσεις (rent-seeking, lobbying, black market activities) ή εγκαταλείπει τη χώρα, ενώ η μακροοικονομική κατάσταση αντανακλά ζητήματα ορθής διαχείρισης, καλής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού, γραφειοκρατία, αναξιοκρατία, διαφθορά, κτλ. Οι θεσμοί λοιπόν και το θεσμικό πλαίσιο μιας χώρας αποτελούν τη βάση και τα θεμέλια της ανάπτυξης.

Φτωχό και ατελές θεσμικό πλαίσιο, αδύναμοι και ελλιπείς θεσμοί, είναι αυτοί που ουσιαστικά ευθύνονται για τα προβλήματα οικονομικής υστέρησης. Οι χώρες λοιπόν που θέλουν να ξεφύγουν από τον φαύλο κύκλο της φτώχειας πρέπει να προσανατολιστούν στην διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου το οποίο να ενθαρρύνει τις συναλλαγές, να μειώνει τα συναλλακτικά κόστη και να αυξάνει την εμπιστοσύνη των παικτών μέσα από κανόνες και θεσμούς οι οποίοι να προστατεύουν αξιόπιστα την ιδιωτική περιουσία και την αποτελεσματική λειτουργία των αγορών. Για να το πετύχουν αυτό θα πρέπει αξιοποιώντας τη γνώση και την εμπειρία άλλων χωρών να υιοθετήσουν πετυχημένους θεσμούς και να τους προσαρμόσουν στα δικά τους χαρακτηριστικά και κουλτούρα (σε ένα συνταίριασμα άτυπων, κοινωνικών, και τυπικών θεσμών). Σε αυτήν την κατεύθυνση σημαντικές παράμετροι είναι η διάθεση για πειραματισμό (trial and error) και η ενίσχυση του ανταγωνισμού (πολιτικού και οικονομικού) και της θεσμικής ευελιξίας.

7.3. Περαιτέρω έρευνα

Δεδομένου ότι η παρούσα εργασία αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια διερεύνησης του ρόλου των θεσμών στην οικονομία, η οποία βασίζεται εξολοκλήρου στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, υπάρχει ένα εύρος κατευθύνσεων όπου περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να προσανατολιστεί. Ενδεικτικά αναφέρουμε δυο περιοχές.

Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε σε πρώτο στάδιο, η επέκταση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης διερευνώντας πώς συγκεκριμένοι θεσμοί και πλαίσια επιδρούν στην ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, σημαντική κρίνεται η εξέταση του ερωτήματος σχετικά με το κατά πόσο οι νομικοί θεσμοί ή ο νόμος ενθαρρύνουν ή αποθαρρύνουν την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ διάφορων χωρών στις οποίες εντοπίζονται διαφορές ως προς το ισχύον νομικό τους σύστημα. Σ' αυτή τη περίπτωση θα επιλέγαμε χώρες που έχουν διαφορές στα νομικά τους συστήματα και θα προσπαθούσαμε να προσδιορίσουμε μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας τους παράγοντες που ευνοούν κι αναστέλλουν την οικονομική ανάπτυξη. Στη συνέχεια μέσα από την ανάλυση δευτερογενών δεδομένων εφόσον αυτά είναι διαθέσιμα, θα χρησιμοποιούσαμε οικονομετρικές μεθόδους εξετάζοντας πώς το νομικό πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά του επιδρούν στις επενδύσεις, τις κυβερνητικές δαπάνες, τους θεσμούς και κάποιες άλλες μεταβλητές που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη.

Σημαντική επίσης κρίνεται και η διερεύνηση του πώς το πολίτευμα και η δημοκρατία ως θεσμός επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη. Είναι για παράδειγμα το ίδιο σημαντικό για την ανάπτυξη μια χώρας να κυβερνάται με άμεση, με συμμετοχική, με φιλελεύθερη ή με λαϊκή δημοκρατία; Τι είναι πιο αγωγίμο στην ανάπτυξη; η ομοσπονδιακή, η συνταγματική, η σοσιαλιστική πολιτεία, ή η κοινοπολιτεία; Τα θεοκρατικά, μοναρχικά, ολοκληρωτικά ή δικτατορικά καθεστώτα πόσο προάγουν την οικονομική ανάπτυξη; Πόσο σημαντική είναι για την ανάπτυξη η συμμετοχή των πολιτών στην διακυβέρνηση και την διαχείριση των κοινών;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson J. (2001) “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”, *American Economic Review*, Vol. 91, No. 5, pp. 1369-1401
- Aidt, T. (2009) “Corruption, institutions, and economic development”, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 25, No. 2, pp. 271-291
- Akerlof, G. (1984) *An Economic Theorist’s Book of Tales*. Cambridge: Cambridge University Press
- Alchian, A.A. (1959) “Private property and the relative cost of tenure”. In Bradley (ed.) *The public stake in union power*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Alchian, A.A. (1965) “Some economics of property”, *Politico*, Vol. 30, pp. 816-829.
- Alston, L., Eggertsson, T. & North D. (1996) *Empirical Studies in Institutional Change*, New York: Cambridge University Press
- Backburn, K., Bose, N. & Haque M. E (2004) “Endogenous Corruption in Economic Development”, *Discussion paper series No. 302*. Nottingham: University of Nottingham
- Bardhan, P. (1987), “Alternative Approaches to the Theory of Institutions in Economic Development”, *Working Paper No. 8761*. Berkeley: University of California
- Barro, R., (1998) *Determinants of Economic Growth: a Cross-Country Empirical Study*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press
- Bates, R. H. (1997) *Open Economy Politics*. Princeton: Princeton University Press
- Bjornskov, C., Dreher, A., Fischer, J. & Justina A. (2010), “Formal Institutions and Subjective Well-being: Revisiting the Cross Country Evidence”, *European Journal of Political Economy*, Vol. 26, pp. 419-430
- Bowels, S. (1985) “The Production Process in a Competitive Economy: Warlasian, Neohobbesian and Marxian Models”, *American Economic Review*, Vol. 75, No. 1, pp.16-36

- Broadman, H. & Recanatini, F. (2001) “Seeds of Corruption – Do Market Institutions Matter?”, *MOCT-MOST: Economic Policy in Transactional Economies*, Vol. 11, No.4, pp. 359–392.
- Cassel, G. (1924) *The Theory of Social Economy*. London: Harcourt-Brace and Company
- Casson, M., Della Giusta, M. & Kambhampati U. (2010), “Formal and Informal Institutions and Development”, *World Development*, Vol. 38, No.2, pp. 137-141
- Crost, B. & Kambhampati, U. (2010) “Political Market Characteristics and the Provision of Educational Infrastructure in North India”, *World Development*, Vol. 38, No. 2, pp.195-204
- Davis, K. & Trebilcock J. (1999), “What role Do Legal Institutions Play in Development?”, *Paper prepared for the IMF Conference on Second Generations Reforms*, Washington DC
- Demetriades, P. & Hook Law, S. (2006) “Finance, Institutions and Economic Development”, *International Journal of Finance and Economics*, Vol. 11, pp. 245-260
- Demsetz, H. (1967) “Toward a Theory of Property Rights”, *American Economic Review*, Vol. 57, No. 2, pp. 347-359.
- Elster J. (1983) *Explaining Technical Change*. Cambridge: Cambridge University Press
- Elster, J. (1985) *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press
- Engerman, S. L. & Sokoloff, K. L (2002) “Factor Endowments, Inequality, Institutions and Differential Paths of Growth Among New World Economies”, *Journal of the Latin American and Caribbean Economic Association*, Vol. 3, pp. 41-88
- Farell, J. (1987) “Information and Coase Theorem”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 1, No. 2, pp.113-129
- Fergusson, L. (2006), “Institutions for Financial Development: What are They and Where They Do Come From?”, *Journal of Economic Surveys*, Vol. 20, No.1, pp. 27-69
- Fernandez, Z. R. & Rodrick, D. (1991) “Resistance to Reform: Status Quo Bias in the Presence of Individual Specific Uncertainty”, *American Economic Review*, Vol. 81, No. 5, pp.1146-1155

- Furubotn, E. & Richter, R. (1997) *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics*. Michigan: University of Michigan Press.
- Getz, K. & Volkema, R. (2001), “Culture, Perceived Corruption and Economics: A Model of Predictors and Outcomes”, *Business & Society*, Vol. 40, No. 1, pp. 7-30
- Granville, B. & Leonard, S. (2010) “Do Informal Institutions Matter for Technological Change in Russia?: The Impact of Communist Norms and Conventions 1998-2004”, *World Development*, Vol. 38, No. 2, pp.155-169
- Grief, A. (1994) “Cultural beliefs and the organization of society: A historical and theoretical reflection on collectivist and individualist societies”, *Journal of Political Economy*, Vol. 102, No. 5, pp. 912-950
- Harris, J. (1970) “On the Economics of Law and Order”, *Journal of Political Economy*, Vol. 78, pp. 165-174
- Hayami, Y. & W., Ruttan (1985) *Agricultural Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Huang, Y. (2010), “Political Institutions and Financial Development: An empirical Study”, *World Development*, Vol. 38, No. 12, pp. 1677-1677
- Jutting, J., Drechsler, D. & S. Bartsch (2007) *Informal Institutions: How Social Norms Help or Hinder Development*. Washington: OECD
- Keefer, P., Clague C. & Olson, M, (1986) “Property and Contract Rights in Autocracies and Democracies, *Journal of Economic Growth*, Vol.1, pp.223-240
- Kurz H. & Salvatori N., (2003) “Theories of economic growth: old and new.” In Salvatori N. (Ed.) *The theory of economic growth: A ‘Classical’ Perspective*. New Hampshire: Edward Elgar Publishing
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. & Shleifer A.. (1998), “Law and Finance”, *Journal of Political Economy*, Vol. 106, No.7 pp. 1113- 1155
- Malthus, T. (1826) *An Essay on the Principle of Population*. London: John Murray.
- Marshall, A. (1890) *Principles of Economics*. London: MacMillan
- Melgar, N., Rossi, M. & Smith, T. (2009), “The Perception of Corruption”, *International Journal of Public Opinion Research*, Vol. 22, No. 1, pp.120-131

Menger, C. (1883) *Problems of Economic Sociology*. Urbana: University of Illinois Press

North, D. (1979) "A Framework for Analyzing the State in Economic History", *Exploration in Economic History*, Vol. 16, No. 3, pp. 249-259

North, D. (1981) *Structure and Change in Economic History*. New York: W. W. Norton

North, D. & Weingast, B. (1989) "Constitutions Governing Public Choice in Seventeenth Century, England", *Journal of Economic History*, Vol.49, pp. 803-832

North, D. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press

Nugent, J.B & Robinson, J.A (2010) "Are Endowments Fate?", *Journal of Iberian and Latin America Economic History, Revista Hispanica*, Vol.28, No. 1, pp.45-82

Olson, M. (1988) *The logic of Collective Action: Public Goods and Theory of Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press

Pande, R. & Udry, C. (2005) "Institutions and Development: A View from Below", *Discussion Paper No. 928*. New Heaven: Yale University

Peet, R. & Hartwick, E. (2009) *Theories of Development. Contentions, Arguments, Alternatives*. New York: Guilford Press

Platteau, J. P. (1994) "Behind The Market Stage Where The Real Societies Exist – Part I: The Role of Public and Private Order Institutions", *Journal of Development Studies*, Vol. 30, No.3, pp. 533-577

Ramírez de la Cruz, E. (2009) "Local Political Institutions and Smart Growth: An Empirical Study of the Politics of Compact Development", *Urban Affairs Review*, Vol. 20, No.10, pp. 532-555

Rodrick D., Submanian, A. & Trebbi, F. (2004) "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development", *Journal of Economic Growth*, Vol.9, pp.131-165

Romer, P. M (1986) "Increasing Returns and Long- Run Growth", *Journal of Political Economy*, Vol.94, pp.1001-1037

- Samuelson, P. (1947) *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Sanderson, S. (2000) *Sociological Worlds: Comparative and Historical Readings on Society*. New York: Routledge
- Savoia, A., Easaw, J. & McKay, A. (2010) “Inequality, Democracy and Institutions: A Critical Review of Recent Research”, *World Development*, Vol. 38, No. 2, pp.142-154
- Schumpeter, J.A. (1954) *History of Economic Analysis*. London: Allen and Unwin Ltd
- Shirley, M. (2005), “Institutions and Development”, *Handbook of New Institutional Economics*, pp. 611-638
- Shirley, M. (2008) *Institutions and Development*. Cheltenham: Edward Elgar
- Smith, A. (1776) *An Inquiry into The Causes and Nature of Wealth of Nations*. Chicago: Chicago University Press
- Sudgen, R. (1986) *The Economics of Rights, Cooperation and Welfare*. Oxford: Blackwell
- Trubek, D. M (1972) “Toward a social of Law: An Essay of Law and Development”, *Yale Law Journal*, Vol. 82, No. 1, pp.1-50
- Weingast, B. (1995) “The Economic Role of Political Institutions: Market-Preserving Federalism and Economic Development”, *Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 11, No. 1, pp. 1-31
- Werlin, S. (1973) “The Consequences of Corruption: The Ghanaian Experience”, *Political Science Quarterly*, Vol.88, No.71 pp. 71-85.
- World Bank (2002) *World Development Report 2002: Building Institutions for Markets*. Washington: World Bank
- YiFu Lin, J. & Nugent, J. (1995) “Institutions and Economic Development”, *Handbook of Development Economics*, Vol.3, pp. 2303-2348.
- Αγγελίτση, Μ. & Καρατζογλου, Μ. (2010) *Προσδιοριστικοί παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης*. Καβάλα: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καβάλας

Αρβαντιδής, Π. (2014) *Θεσμοί και Ανάπτυξη: Η προσέγγιση των Νέων Θεσμικών Οικονομικών*, Διαλέξεις στο μάθημα Θεσμοί και Ανάπτυξη

Πελαγίδης, Θ. & Μητσόπουλος, Μ. (2006) *Ανάλυση της Ελληνικής Οικονομίας. Η Προσοδοθηρία και οι Μεταρρυθμίσεις*. Αθήνα: Παπαζήση

Τσουλφίδης Λ. (2011) *Ιστορία Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας